

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра міжнародної економіки, природних ресурсів та економіки міжнародного
туризму

Кваліфікаційна робота

магістра

(рівень вищої освіти)

на тему «Подолання тіньової економіки в Україні на засадах світового досвіду»

Виконав: студент 2-го курсу,
групи 8.0511-ме
спеціальності 051 «Економіка»
освітньо-професійної програми «Міжнародна економіка»

Цахаєв Ілля Костянтинівич

Керівник к. е. н., доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки,
природних ресурсів та економіки міжнародного туризму

Колобердянко Іван Іванович

Рецензент д.е.н., професор,
завідувач кафедри міжнародної економіки,
природних ресурсів та економіки міжнародного туризму

Бабміндра Дмитро Іванович

Запоріжжя

2022

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет економічний

Кафедра міжнародної економіки, природних ресурсів та економіки міжнародного туризму

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 051«Економіка»

Освітньо-професійна програма «Міжнародна економіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____ Д.І. Бабміндра
« ____ » _____ року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Цахаєв Іллі Костянтиновича

1. Тема роботи (проекту) «Подолання тіньової економіки в Україні на засадах світового досвіду»

керівник роботи (проекту) к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, природних ресурсів та економіки міжнародного туризму, Колобердянко І.І.
затверджена наказом по інституту від «9» 06 2022 року № 642-с.

2. Строк подання студентом роботи (проекту) 01.12.2022

3. Вихідні дані до роботи (проекту) інформаційна база законодавчих та нормативних урядових актів, матеріали Державної служби статистики України, публікації у фахових журналах, електронні економічні публікації, Інтернет ресурси

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки

1. Теоретичні та науково-методичні основи тіньової економіки
2. Сучасний стан тінізації економіки України
3. Шляхи та способи детінізації вітчизняної економіки

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень).

Графічний матеріал використано у другому розділі при аналізі сучасних тенденцій розвитку міжнародної торгівлі

6. Консультанти розділів роботи (проекту)

Розділ	ППП, посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	к.е.н., доцент Колобердянко І. І.	01.09.2022	01.09.2022
I розділ	к.е.н., доцент Колобердянко І. І.	20.09.2022	20.09.2022
II розділ	к.е.н., доцент Колобердянко І. І.	18.10.2022	18.10.2022
III розділ	к.е.н., доцент Колобердянко І. І.	15.11.2022	15.11.2022
Висновки	к.е.н., доцент Колобердянко І. І.	30.11.2022	30.11.2022

7. Дата видачі завдання 18.06.2021

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Термін виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1	Вибір теми	20.06.2022	18.06.2022
2	Складання робочого плану	27.06.2022	27.06.2022
3	Підбір літератури та вивчення літературних джерел	08.08.2022	08.08.2022
4	Складання плану	15.09.2022	15.09.2022
5	Виконання вступу	16.09.2022	16.09.2022
6	Виконання розділу 1	20.09.2022	20.09.2022
7	Виконання розділу 2	18.10.2022	18.10.2022
8	Виконання розділу 3	15.11.2022	15.11.2022
9	Формулювання загальних висновків	22.11.2022	22.11.2022
10	Подання роботи на кафедру на передзахист	24.11.2022	24.11.2022
11	Попередній захист роботи на кафедрі	25.11.2022	25.11.2022
12	Оформлення роботи та проходження нормо контролю	28.11.2022	28.11.2022
13	Одержання відгуку та рецензії	30.11.2021	30.11.2021
14	Подання остаточного варіанту роботи на кафедру	01.12.2021	01.12.2021

Студент – дипломник _____ Цахаєв І.К.
(підпис)

Керівник проекту _____ Колобердянко І. І.
(підпис)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Гамова О.В.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 112 с., 14 рис., 8 табл., 79 джерел

Об'єкт дослідження: тіньовий сектор економіки України.

Предмет дослідження: теоретико-методологічні аспекти тіньової економічної діяльності як системи особливих економічних відносин, які існують в економіці будь-якої держави всупереч нормативно – правовим актам щодо діяльності суб'єктів господарювання.

Мета роботи: дослідити теоретичні аспекти тіньової економіки, визначити чинники, які обумовлюють її, вивчити найкращі практик країн щодо формування та реалізації державної політики детінізації, а також розробити рекомендації щодо подолання тіньової економіки в Україні з урахуванням світового досвіду.

Методи дослідження: порівняльний аналіз, графічний та табличний метод, метод аналізу та синтезу, індукції та дедукції, систематизації, математичний, статистичний та емпіричний метод.

У роботі досліджуються теоретичні та науково-методичні основи тіньової економіки. Розкрито сутність тіньової економіки як економічної категорії, методи вимірювання тіньового сектору економіки країни. Розглянуто причини виникнення та вплив тіньового сектору на економіку країни. Проаналізовано масштаби та особливості функціонування тіньового сектору економіки в Україні. Розглянуто тенденції боротьби з тіньовою економікою в Україні. Вивчено міжнародний досвід боротьби з тінізацією економіки. Визначено шляхи та способи детінізації вітчизняної економіки.

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА, ДЕТИНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ, НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА, МЕТОДИ ОЦІНКИ РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ, МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ

SUMMERY

Qualifying work: 112 pp., 14 figures, 8 tables, 79 sources.

The object of research is the shadow sector of the economy of Ukraine.

The subject of research - theoretical and methodological aspects of shadow economic activity as a system of special economic relations that exist in the economy of any state contrary to the normative and legal acts regarding the activities of business entities.

The purpose of the study : to investigate the theoretical aspects of the shadow economy, to determine the factors that determine it, to study the best practices of countries regarding the formation and implementation of the state policy of de-shadowing, as well as to develop recommendations for overcoming the shadow economy in Ukraine, taking into account world experience.

Research methods: comparative analysis, graphical and tabular method, method of analysis and synthesis, induction and deduction, systematization, mathematical, statistical and empirical method.

The theoretical and scientific-methodical foundations of the shadow economy in the work. The essence of the shadow economy as an economic category, methods of measuring the shadow sector of the country's economy are revealed. The reasons for the emergence and influence of the shadow sector on the country's economy are considered. The scope and features of the functioning of the shadow sector of the economy in Ukraine are analyzed. The trends of combating the shadow economy in Ukraine are considered. The international experience of combating the tinization of the economy has been studied. The ways and methods of detinization of the domestic economy are defined.

SHADOW ECONOMY, DETINIZATION OF ECONOMY, NATIONAL ECONOMY, METHODS OF EVALUATING THE LEVEL OF SHADOW ECONOMY, INTERNATIONAL STANDARDST

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	11
1.1. Тіньова економіка як економічна категорія, методи вимірювання тіньового сектору економіки країни	11
1.2. Причини виникнення та вплив тіньового сектору на економіку країни.....	19
1.3. Механізм державного регулювання детінізації економіки України ...	28
Висновки до розділу 1.....	34
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	36
2.1. Аналіз масштабів та особливостей функціонування тіньового сектору економіки в Україні.....	36
2.2. Тенденції боротьби з тіньовою економікою в Україні.....	45
2.3. Аналіз міжнародного досвіду боротьби з тінізацією економіки	52
Висновки до розділу 2.....	66
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ТА СПОСОБИ ДЕТІНІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ	68
3.1. Адаптація зарубіжного досвіду боротьби з тіньовою економікою в Україні.....	69
3.2. Імплементация міжнародних стандартів у напрямку удосконалення державної політики протидії розвитку тіньової економіки в Україні.....	79
3.3. Формування та реалізація державної концепції протидії розвитку тіньової економіки в Україні.....	89
Висновки до розділу 3.....	95
ВИСНОВКИ.....	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	63

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена масштабами тих проблем, що існують у фінансово-економічному секторі внаслідок існування такого явища як тіньова економіка. Однією з найбільш значущих перешкод в соціально-економічному зростанні України є глибока тінізація економіки. Її значні масштаби впливають на обсяги та структуру ВВП, сповільнюють будь-які реформи, а також викривлюють показники зростання економіки.

Існування значної частини економіки «в тіні» спричиняє структурні деформації в суспільно-економічному розвитку, сповільнює процеси державотворення в країні, не підтримує курс орієнтації суспільства на процеси інтеграції України до членства в Європейському союзі. Її масштабність спричиняє зростання небезпеки для національної економіки і зниження головного пріоритету – забезпечення національних інтересів, які полягають у підвищенні конкурентоспроможності людини, суспільства, держави.

Зростання обсягів тіньового сектору економіки України за межі порогових значень сприяє активізації як теоретичних, так і практичних досліджень сутності процесу тінізації економіки, обмеження її негативних наслідків, впровадження важелів як прямого так і непрямого впливу на тіньову економіку України, забезпечення теоретичних надбань для формування ефективних заходів щодо детінізації економіки.

Актуальність і гостроту цієї проблематики підтверджують доробки таких вітчизняних вчених: В. Антипов [1], С. Баранов [2], З. Варналій [3], В. Вишневська [4], О. Дяченко [5], І. Колобердянко [6], І. Озерський [7], І. Савич [8], Т. Тищук [9], В. Франчук [10], Ю. Харазішвілі [11], Т. Шматковська [12] та інші.

Потреба у вивченні тінізаційних процесів та спроба зрозуміти механізм впливу тіньової економіки на офіційну частину економіки і обумовлюють актуальність теми даної кваліфікаційної роботи. Тіньовий сектор – об'єктивне економічне явище, яке впливає як на макроекономічні так і на мікроекономічні

показники. Державні органи розвинених країн як правило мають відпрацьовані механізми підрахунку та оцінки рівня тінзації за динамікою та структурою тіньового сектора. Дослідження тіньового сектору, як економічної категорії, в період глобалізації обумовлює значущість даної теми як для українських, так для закордонних науковців.

Тіньові процеси впливають на конкурентоспроможність економіки країн та на культуру ведення економічної діяльності, що в свою чергу впливає на партнерські стосунки між країнами, такі як Європейський Союз.

Україна є лідером серед країн з найвищим рівнем тіньового сектору серед країн Європи. Високий рівень тінзації спричиняє конкуренцію до офіційного сектору економіки країни. Також, через значні рівні тінзації в країні спостерігається значне скорочення податкових надходжень до бюджету. Негативні наслідки для функціонування економіки країни обумовлюють необхідність дослідження тіньового сектору та шляхів його детінізації, оскільки є важливим напрямком сучасних досліджень.

Мета кваліфікаційної роботи – дослідити теоретичні аспекти тіньової економіки, визначити чинники, які обумовлюють її, вивчити найкращі практик країн щодо формування та реалізації державної політики детінізації, а також розробити рекомендації щодо подолання тіньової економіки в Україні з урахуванням світового досвіду.

Досягнення мети, можливе за умови виконання наступних завдань::

- дослідити основні теоретичні підходи щодо тіньової економіки як економічної категорії;
- визначити причини виникнення та вплив тіньового сектору на економіку країни;
- визначити основні елементи механізму державного регулювання детінізації економіки України;
- проаналізувати сучасний стан тінзації економіки України;
- проаналізувати світовий досвід боротьби з тіньовою економікою
- запропонувати на основі проведених досліджень рекомендації до

створення політики детінізації економіки України.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження виступає тіньовий сектор економіки, що є об'єктивним явищем економіки України і являє собою багатогранний і недостатньо вивчений феномен.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є теоретико-методологічні аспекти тіньової економічної діяльності як системи особливих економічних відносин, які існують в економіці будь-якої держави всупереч нормативно – правовим актам щодо діяльності суб'єктів господарювання.

Метод теоретичного узагальнення дав змогу підсумувати думки провідних науковців щодо сутності тіньової економіки причин її появи та наслідків. Методи системного аналізу, аналізу і синтезу, порівняльного аналізу дозволили дослідити практичний досвід впровадження методів боротьби з тінізацією економіки. Завдяки методам індукції та дедукції було узагальнено основні проблеми, з якими стикаються уряди в процесі впровадження заходів щодо подолання тіньової економіки. Було обґрунтовано важливість імплементації міжнародних стандартів у напрямку вдосконалення державної політики протидії розвитку тіньової економіки в Україні.

Інформаційною базою для написання кваліфікаційної роботи послужили звіти міжнародних організацій та аналітичних агенцій; монографічні дослідження та наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, публікації в періодичних і спеціалізованих виданнях, матеріали науково-практичних конференцій і семінарів, присвячені проблемам тіньової економічної діяльності, чинникам впливу на її обсяг, механізмам ефективної протидії цим факторам, і впровадженню політики детінізації; дані сайту Міністерства економіки України та інші джерела мережі Інтернет; особисті дослідження автора. У роботі використані законодавчі акти й інші нормативно-правові документи України, що регулюють досліджувані процеси.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному обґрунтуванні наукових засад подолання тіньової економіки в Україні на засадах світового досвіду.

Наукову новизну засвідчують такі конкретні наукові результати:

отримало подальший розвиток:

- загальнотеоретичні засади тіньової економіки як економічної категорії;
- дослідження масштабів та особливостей функціонування тіньового сектору економіки в Україні;
- визначення основних заходів щодо адаптації світового досвіду боротьби з тіньовою економікою в Україні.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані результати дають можливість розробити основні напрямки державної політики детінізації економіки України. Практична цінність сформульованих у роботі висновків і рекомендацій полягає у тому, що вони мають теоретичне та методологічне значення для формування і реалізації державної концепції протидії розвитку тіньової економіки в Україні.

Основні положення та висновки кваліфікаційної роботи доповідалися на конференціях та в публікаціях: «Негативні наслідки тінізації економіки України в реаліях сьогодення» (VIII Всеукраїнська науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Сталий розвиток економіки на засадах ресурсоефективності» 15-16 грудня 2022 р, Запоріжжя).

Структура роботи складається зі вступу, в якому обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету та завдання; трьох розділів, перший з яких присвячено дослідженню теоретичних основ тіньової економіки, розглянуто сутність, причини виникнення та вплив тіньового сектора економіки на економіку країни, а також досліджено механізми державного регулювання детінізації економіки України, у другому розділі кваліфікаційної роботи проаналізовано основні тенденції тіньової економіки в Україні та закордонний досвід щодо детінізації, а також досліджено фактори, що впливають на процеси тінізації економіки, третій розділ присвячено розробці пропозицій щодо визначення основних векторів детінізації економіки України на засадах закордонного досвіду. Завершують роботу узагальнюючі висновки за результатами дослідження, список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Тіньова економіка як економічна категорія, методи вимірювання тіньового сектору економіки країни

Відмінною рисою розвитку національної економіки є значне поширення економічних відносин, які включають як невраховані так і незаконні види діяльності суб'єктів господарювання. Ці відносини визначаються як тіньова економіка, яка своїми обсягами торкається всіх соціально-економічних процесів, які відбуваються в суспільстві. Найбільш гострою в Україні є проблема тінзації національної економіки та криміналізації суспільного життя, від їх ліквідації безпосередньо залежить стабільність всіх економічних процесів і економічного росту, рівня добробуту громадян і зміцнення національної безпеки держави [13].

Стан економіки України до початку вторгнення росії характеризувався нестабільністю результативних економічних показників господарської діяльності, дефіцитом бюджету, низькою ефективністю економічних, політичних та соціальних реформ, зростанням збитковості суб'єктів господарювання, високим рівнем корупції тощо. Ті, трансформаційні процеси, які відбуваються під впливом факторів екзогенного та ендогенного характеру, які, з одного боку, є стимуляторами цих процесів, а з іншого – поглиблюють економічні дисбаланси в країні.

Одним із найбільш значущих дестабілізуючих факторів як в воєнний, так і повоєнний період залишається тінзація економіки. Саме фінансові потоки найчастіше є об'єктом маніпулювання під час підготовки статистичної, бухгалтерської та податкової звітності, визначення результатів діяльності економічних суб'єктів і, як наслідок, значно будуть стримувати іноземні інвестиції в Україну для відбудови економіки держави після її перемоги,

обмежувати темпи економічного зростання та суттєво впливати на результативність відповідних реформ для прискорення процесу вступу України до ЄС.

В науковій літературі серед вчених не має єдиної думки щодо визначення поняття тінізації економіки. Проведений аналіз наукових праць вітчизняних та закордонних учених свідчать про значну трансформацію підходів до розуміння його змісту, значну різноманітність назв цього поняття, основними з яких є: підпільна економіка, неформальна економіка, економіка, що не підлягає спостереженню, тіньова економіка, друга економіка, паралельна економіка, прихована економіка, нелегальна економіка, незареєстрована економіка, маргінальна економіка, непроголошена економіка, неофіційна економіка, подвійна економіка, підземна економіка, сіра економіка, незаконна економіка, чорна економіка.

Деякі українські вчені розглядають поняття тіньової економіки як процес. Так, на думку С. Нікітіна, тіньова економіка – це ринкове виробництво товарів та послуг як заборонених, так і не заборонених законодавством, яке не враховується офіційною статистикою національного продукту і не пов'язане з будь-якими зобов'язаннями зі сплати податків державі [14].

А. Ярмоленко, визначає тіньову економіку як фактично не контрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін та споживання товарноматеріальних цінностей та послуг [15].

На сьогоднішній день, різні країни використовують різні терміни для позначення цього явища. Так, наприклад, у Німеччині, як і в Україні, більшою мірою використовується поняття «тіньова економіка», у Франції – «секретна економіка», а в Італії – «прихована» [16, с. 8].

Різноманітність теорій виникнення неформальної економіки зумовлює відсутність уніфікованого підходу до розуміння дефініції «тінізація економіки». Деякі автори визначають її як господарсько-комерційну діяльність, що внаслідок нестабільного податкового законодавства, великої кількості пільг, які

порушують принципи рівності й справедливості, намагається уникнути державного обліку і контролю [17]. Таким чином, автори розглядають неофіційну діяльність як результат неефективної політики держави та реакцію на порушення прав економічних суб'єктів.

Можливість отримувати офіційний дохід формується в державному та приватному секторах економіки за рахунок офіційних платежів: пенсії, допомоги у зв'язку з безробіттям, тощо.

Неформальний дохід може бути отриманий за рахунок двох основних джерел: легального та нелегального.

Розрізняють такі підходи щодо віднесення різних видів діяльності до списку тіньових (рис. 1.2.):

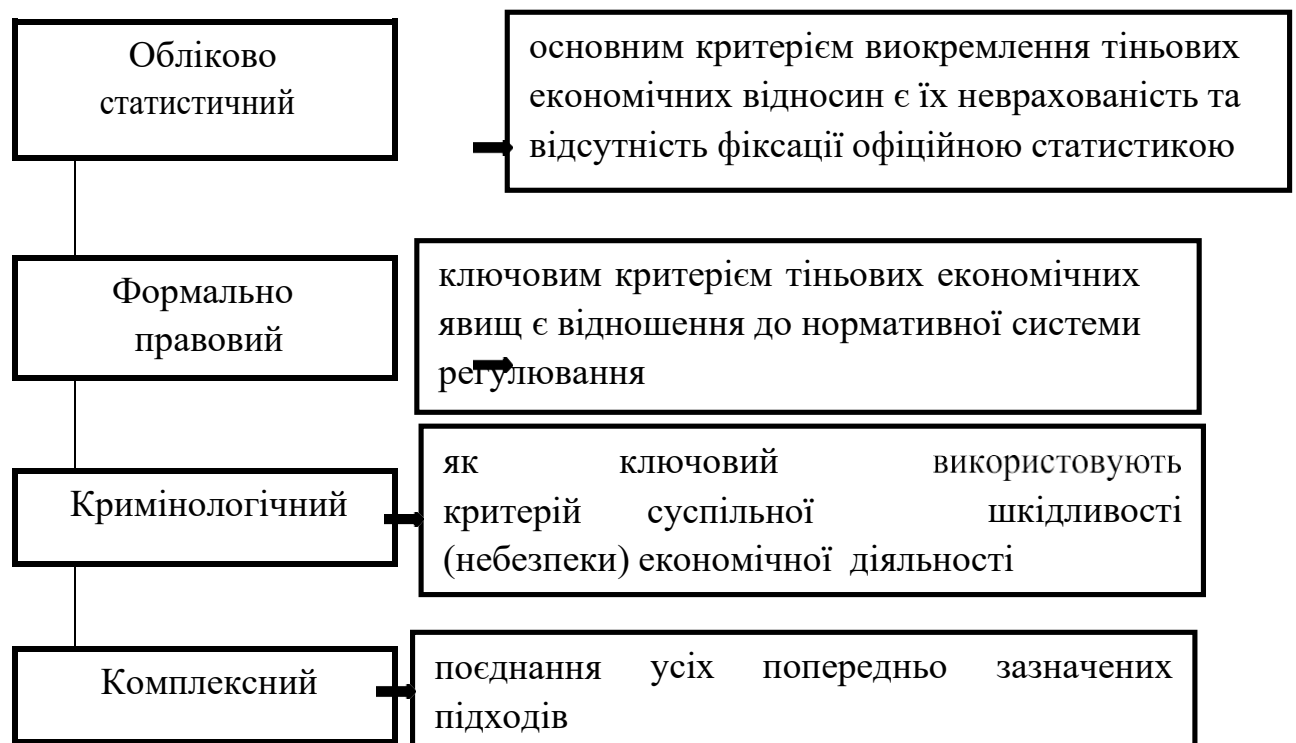

Рисунок 1.1 – Підходи щодо віднесення певних видів діяльності до розряду тіньових

Джерело: побудовано за даними [18].

Узагальнення основних ознак тіньової економіки України представлено на рис.12.

Рисунок 1.2 – Основні ознаки тіньової економіки України

Джерело: побудовано за даними [19]

Детальний аналіз та узагальнення наукових підходів до визначення сутності категорії “тіньова економіка” дозволяє зробити висновок, що даний феномен є дуже складною соціально-економічною системою.

Більшість сучасних українських дослідників схиляються до такого

визначення структурних елементів тіньової економіки: неофіційна економіка, фіктивна економіка, підпільна економіка [17].

О. П. Дяченко пропонує використати названу структуру для теоретичного осмислення видів тіньової діяльності (рис. 1.3) [18].

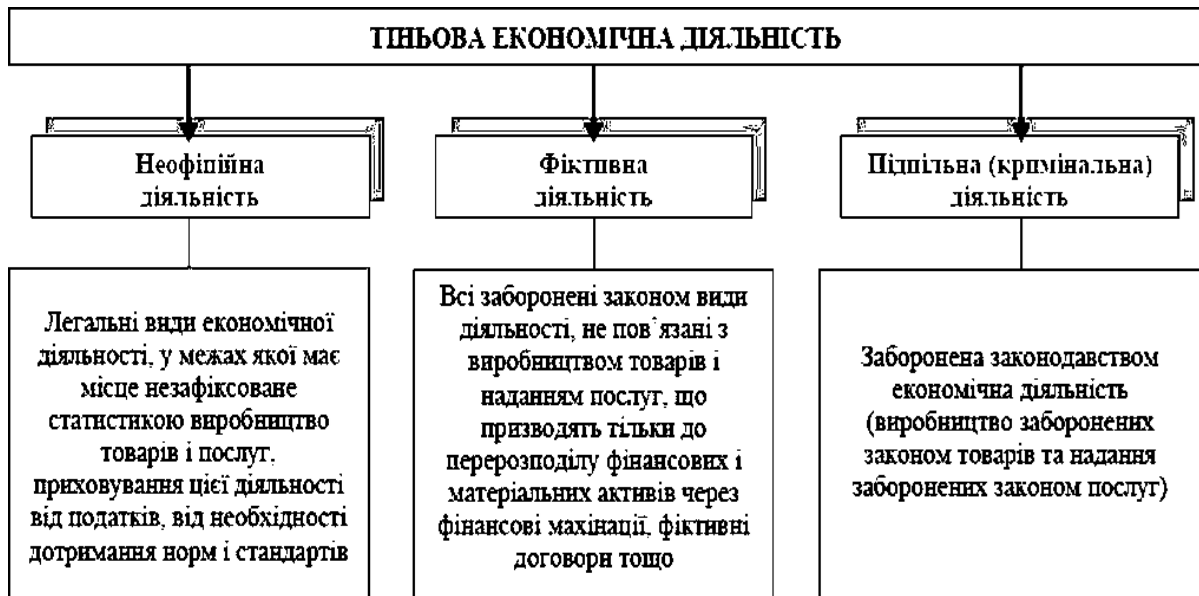

Рисунок 1.3 – Загальна структура тіньової економіки

Джерело: побудовано на основі [20, 21]

Системний аналіз вищенаведених складових тіньової діяльності дозволяє виділити наступні домінуючі сегменти сучасної тіньової економіки та основні механізми одержання тіньових доходів [22, с. 6; 23, с. 38; 24, с.28-29]

1) приховування реальних доходів громадян, а також доходів і прибутків підприємств від оподаткування;

2) одержання тіньових доходів шляхом прихованого вилучення з обігу різниці між офіційними і реальними цінами на товари і послуги;

3) корупція;

4) випуск і реалізація неврахованої продукції та надання неврахованих послуг;

5) кримінальний промисел (рекет, наркобізнес, проституція,

розкрадання та грабежі);

б) нелегальні валютні та зовнішньоекономічні операції (контрабанда);

7) нелегальний експорт капіталів;

8) фінансове шахрайство;

9) незаконна приватизація державної власності; дрібні розкрадання на державних, акціонерних і колективних підприємствах.

Таким чином, тіньова економіка охоплює різні сегменти неофіційної, нерегламентованої, прихованої діяльності, які в тій чи іншій мірі приносять тіньові доходи.

1.2. Причини виникнення та вплив тіньового сектору на економіку країни

Причини виникнення тіньової економіки різняться для різних регіонів світу, не зважаючи на це, виділяють чотири основні групи факторів, які сприяють зростання тіньового сектору - економічні, соціальні, правові та політичні [25,с. 78].

До економічних чинників відносять: високе податкове навантаження; низький розвиток економіки держави; значний розрив між доходами громадян; кризи та економічний спад; недосконалість фінансово-банківської системи; високий рівень безробіття.

Соціальні фактори: нерівномірний розподіл валового внутрішнього продукту; низький рівень життя населення, це стимулює розвиток прихованих видів діяльності суб'єктів господарювання і орієнтацію населення заради нормального існування на отримання доходів будь-яким способом; значний рівень злочинності.

Правові фактори: корумпованість правоохоронних структур; недосконалість податкового законодавства; слабо розвинені судові системи

Політичні чинники: політична нестабільність; недовіру до влади зі

сторони населення та бізнесу; безграмотність політичних дій та рішень; лобіювання інтересів олігархічних кіл [25, с. 78].

В якості одного з найбільш значущих чинників, що стимулює поширення тіньової економіки, найчастіше визначають високий рівень оподаткування. Однак його вплив в кожній країні має свої особливості.

Значний рівень оподаткування призводить до виникнення тіньової економіки, яка може проявлятися у вигляді приховування виручки, навмисному заниженні офіційної заробітної плати та розміру прибутку від реалізації товарів чи послуг всередині країни або від експортно-імпортних операцій, нелегальному виведенні капіталу за кордон, прямому ухилянні від сплати податків та ін. Найбільше це поширено серед суб'єктів господарювання малого та середнього бізнесу, оскільки вони не дуже прибуткові і намагаються оптимізувати свої витрати та утримати свої підприємства «на плаву».

Тіньова економіка, будучи невід'ємною складовою соціально-економічного життя, виконує ряд функцій, які прямо чи опосередковано впливають на суспільство та економіку в цілому. Аналіз її наслідків є досить складним та неоднозначним. Більшість досліджень зосереджуються на впливі на розподіл ресурсів та втрату доходу для держави. Але вплив на офіційні інститути, норми та правила ще більш важливий. Тіньова економіка може розглядатися як показник серйозного дефіциту легітимності сучасного соціального порядку та діючих правил офіційної економічної діяльності. Тому слід проаналізувати усі ефекти від даного феномену, аби зрозуміти, чи потрібно йому взагалі протидіяти.

Проведений аналіз наукової літератури дозволив виділити найбільш вразливі ефекти функціонування тіньового сектору на економіку країни.

1) Одним із перших – є деформація бюджетної системи. Через приховування економічної діяльності та несплату податків і зборів з боку суб'єктів господарської діяльності, державний бюджет недоотримує величезні суми коштів. Це, в свою чергу, впливає на скорочення або навіть припинення фінансування державних інститутів (освіта, безпека, охорона здоров'я,

культура тощо), соціальних програм та реформ [26, с.86] .

Деформація податкової сфери. Приховування економічної діяльності від закону і ухилення від сплати податків призводить до зростання оподаткування доходів, які отримують законослухняні платники податків. Адже державі необхідно компенсувати недоотримані кошти від нелегального сектору, тому вона підвищує податки для офіційно зайнятих. Що в свою чергу лише збільшує диференціацію доходів і власності й змушує «легальні» підприємства відходити у тінь [27, с.86] .

2) Деформація макроекономічної політики. У зв'язку з відсутністю максимально достовірних даних щодо рівня, структурита динаміки тіньової економіки, держава досить часто може обирати неправильну макроекономічну стратегію розвитку. Наприклад, у випадку зростання неофіційної економіки швидшими темпами, ніж офіційна, і коли даний факт не відображається у статистиці, уряд може проводити політику економічного зростання, стимулювати попит, розширювати рівень грошової маси, у той час як це не є необхідним і може призвести до перегріву економіки. Ще одним прикладом може слугувати ситуація, за якої зайняті у нелегальному секторі можуть вважатися за безробітних, і рівень безробіття в країні буде офіційно завищеним. Тоді держава може проводити політику стимулювання зайнятості, але фактично, це не є необхідним та не буде ефективним. [28, с.36]

3) Деформація ринкового механізму конкуренції. Ті компанії, що існують на ринку офіційно, завідомо програють у конкуренції тим компаніям, що знаходяться в тіні. Адже перші змушені сплачувати податки та функціонувати у повній відповідності до законодавства, тим самим підвищуючи свої витрати. У той час як другі мають можливість зекономити на податках кошти вкладати у збільшення виробничих потужностей, створення нових продуктів, виходу на нові ринки, інновації тощо [29, с.36]

4) Тіньова економіка заважає утворенню легального національного капіталу у великій кількості. Основні вільні фінансові ресурси, сформовані у цьому секторі, направляються за кордон в офшори задля забезпечення їхньої

безпеки [25, с.152].

Слід наголосити, що усі вищезазначені негативні наслідки не є вичерпними. Тіньова економіка також істотно впливає і на соціальні відносини, а саме:

1) Ліквідує правила, встановлені трудовим законодавством, які направлені на захист прав робітників. Це пов'язано з відсутністю гарантій соціального страхування та оплати праці, а також безпеки у сфері соціально-економічних, організаційних, технічних, гігієнічних та лікувально-профілактичних заходів і засобів, що забезпечують безпеку, збереження здоров'я та працездатності людини у процесі праці [23].

2) Розбещує суспільство. Вона впливає на свідомість суспільства, привчає ігнорувати встановлені державою правила та закони, веде до правового нігілізму [27, с.152].

3) Так як тіньова економіка тісно пов'язана з корупцією, крадіжками, збутом наркотиків, мафіозними угрупованнями, її експансія загрожує здоровому існуванню суспільства.

3) Працевлаштування у нелегальному секторі призводить до втрати економічним суб'єктом нормального пенсійного забезпечення.

4) І наостанок, втрачається довіра до влади з боку суспільства.

Незважаючи на достатню кількість негативних наслідків, які тягне за собою нелегальний економічний сектор, варто також відмітити і позитивні ефекти від цього явища. Необхідно відразу наголосити, що позитивні аспекти стосуються лише некриміналізованої частини тіньової економіки, тобто тої, що не заборонена законодавством, але приховується від сплати податків.

Згідно літератури, яку було досліджено, позитивні ефекти тіньової економіки полягають у наступному [23]:

– Нелегальна економічна діяльність сприяє розвитку легального сектору. За рахунок доходів від тіньової діяльності купуються товари та послуги, що створені легально, таким чином сприяючи зростанню ВВП.

– Виступає «економічним мастилом» - згладжує перепади в економічній

кон'юнктурі. Коли легальна економіка перебуває у кризі, виробничі ресурси не зникають, а перебігають у "тінь", повертаючись в легальну після завершення кризи [28, с. 85].

- Запобігає банкрутству економічного суб'єкта, покращує матеріальне становище малозабезпечених.

- Забезпечує зайнятість для певних верств населення, зокрема, для молоді, яка ще не може офіційно працювати, або для пенсіонерів.

- Допомогає виживати господарським суб'єктам у критичних ситуаціях, атакож бути більш гнучкими та інноваційними, працювати без посередника в особі держави.

- Допомогає реалізувати ідеї. Можна сказати, що досить часто на етапі запуску бізнесу ще немає можливості працювати офіційно та сплачувати усі податки. Тому відхід у тінь – короткостроковий вихід із ситуації.

Отже, підсумовуючи, можна ствердити, що функціонування нелегального тіньового сектору має як негативні, так і деякі позитивні ефекти. При цьому, негативні наслідки повністю домінують і їхній токсичний, дестабілізуючий вплив завжди потрібно мінімізувати, аби держава продовжувала свій соціально-економічний розвиток і не втрачала свою конкурентоспроможність на міжнародній арені.

Особливостями поширення тіньової економіки в Україні є [28]:

- неефективність економічної політики, низька якість державних економічних програм і результативність економічної діяльності у всіх сферах і галузях економіки;

- недосконалість, нестабільність, неповнота, неузгодженість законодавчої бази;

- втрата довіри до органів державної влади, визначених економічних програм, державної економічної політики, і бажання діяти, виходячи з особистих інтересів за умов неможливості одержання доходів законними методами;

- недосконалість податкової політики; недосконалість, неповнота, нестабільність законів в сфері оподаткування;
- високе фіскальне навантаження, надмірність навантаження на фонд оплати праці, що веде до багаторазової мінімізації офіційної заробітної плати і здійснення доплат готівкою;
- низький рівень офіційної заробітної плати у державному економічному секторі, в державних установах та організаціях, низькі пенсії та соціальні виплати; надвисокий, відносно офіційних доходів, рівень цінової градації на споживчі товари і послуги
- низький рівень життя людей і соціального захисту переважної більшості населення країни;
- політична напруженість та нестабільність в державі;
- надзвичайно високий рівень корупції.

За наявності значних обсягів тіньової економіки відбувається (рис. 1.4):

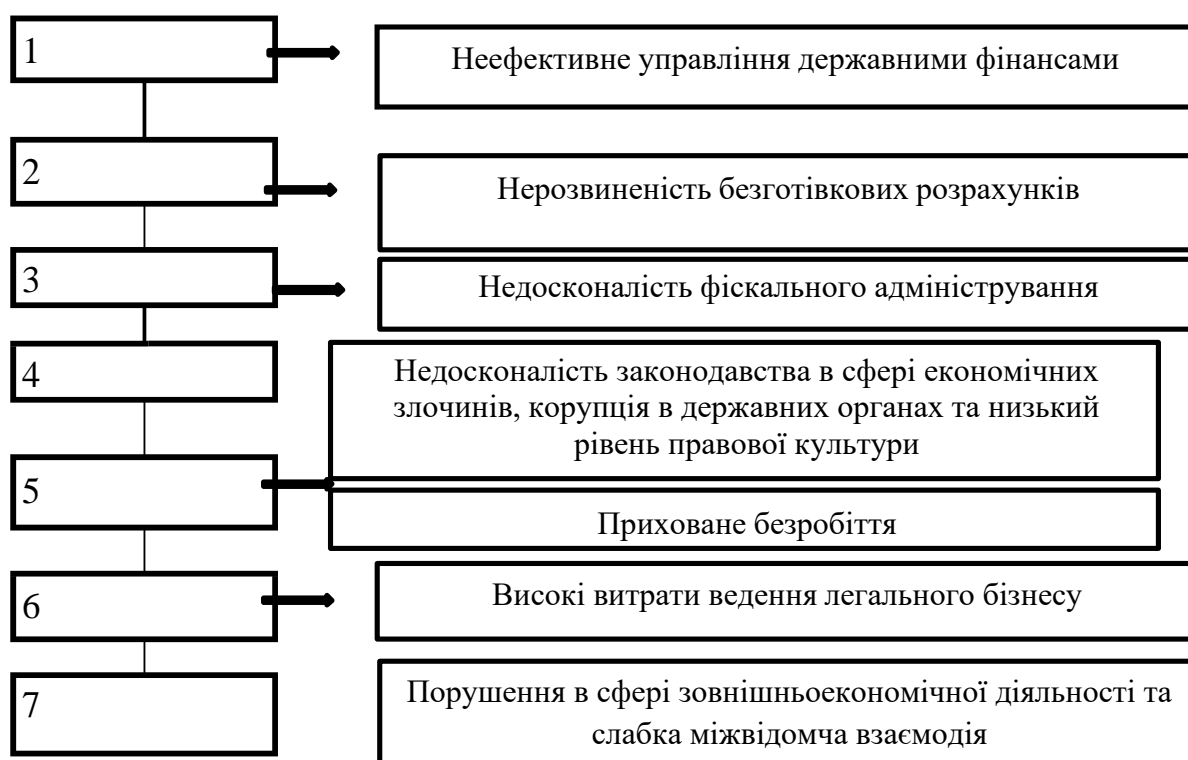

Рисунок 1.4 – Негативність впливу тіньової економіки на фінансово-економічний сектор

1. Неефективність управління державними (публічними) фінансами в Україні.

Однією з головних причин відтоку бюджетних коштів до тіньового сектора економіки є неефективне управління державними (публічними) фінансами.

В сфері державних фінансів існують умови, які сприяють розвитку тінізації економіки України за такими напрямками: державна система планування доходів та видатків бюджету, розподіл бюджетних коштів через державні закупівлі, система державного фінансового контролю і бухгалтерський облік витрат. Виведення бюджетних коштів в тінь на етапі планування бюджетних витрат здійснюється через включення завищених та необґрунтованих витрат (штучне підвищення вартості проектів).

Спостерігається відсутність єдиної інформаційної та аналітичної бази з цінами в регіонах, норм, нормативів на роботи та послуги, стислість строків розгляду бюджетних заявок при здійсненні планування державних витрат, що дають можливість для окреслення завищених та необґрунтованих витрат і встановлення системи «відкатів».

Варто відзначити декілька факторів, які сприяють виведенню державних грошових коштів у тіньовий оборот: 1) відсутність чи недостатнє впровадження системи управління ризиків при здійсненні планування виділення бюджетних коштів (створюються умови, при яких додаткові кошти виділяються саме тим державним органам, за котрими були виявлені значні порушення); 2) відсутність чи розмитість відповідальності за необґрунтоване та неефективне планування державних витрат, встановлення завищеної вартості інвестиційних проектів та поточних витрат на усіх стадіях формування даної вартості за наявності негласних винагород при прийнятті таких рішень; 3) відсутність чітко окреслених стандартів описів товарів, технічних характеристик (робіт, послуг), встановлених норм та нормативів при плануванні грошових коштів не дозволяє здійснити перевірку

достовірності наданих робіт і послуг, що включаються до бюджетної заявки [29, с. 97].

Також однією з сфер існування тіньової економіки можна визнати сферу державних закупівель. Окремими причинами порушень у цій сфері є: складність існуючого механізму допуску потенційного постачальника до державних закупівель (численність необґрунтованих вимог); відсутність єдиного автоматизованого контролю за усіма стадіями, починаючи з утвердження і розміщення на веб-порталі плану державних закупівель. Проведення електронних державних закупівель дає змогу організаторам на певних етапах впливати на кінцеві підсумки державних закупівель і не дозволяє уповноваженим органам часто відслідковувати правильність та законність організації роботи і запобігати порушенням на усіх стадіях.

Численність причин відтоку державних коштів у «тінь» впливає з діючого державного фінансового контролю і бухгалтерського обліку витрат: занижений рівень контролю за бюджетними коштами з причини децентралізованого бухгалтерського обліку витрат. Існування механізму самостійного здійснення бюджетними організаціями бухгалтерського обліку, формування балансу, звітності, застосування різних облікових методів значно мінімізує контроль за потоками бюджетних коштів; спотворення бухгалтерської звітності, у тому числі, зниження отриманих доходів шляхом невірності відображення результатів фінансово-господарської діяльності, реалізація угод без належного оформлення документів та ін., також є способом виведення бюджетних коштів у тіньовий оборот [30, с. 122].

2. Недосконалість фіскального адміністрування. Неefективна або недостатньо ефективна робота фіскальних органів державної влади підвищує можливість ухилення платників від сплати податкових і митних платежів шляхом застосування різноманітних махінацій, утворення підставних фірм для переведення у готівку тіньових доходів, контрабанди тощо.

Незаконне виробництво і реалізація підакцизних товарів. Кримінальність в області незаконного виробництва і реалізації підакцизних

товарів має тенденцію до посилення. Товари реалізуються без акцизних марок чи з недійсними марками. Процвітає торгівля акцизними марками (державного виготовлення і підробленими) [30].

Нелегальний вивіз капіталу за межі держави та маніпулювання цінами у цілях зниження оподаткованого доходу. Найбільш поширеним способом виведення капіталу за межі країни є трансферне ціноутворення усередині транснаціональних корпорацій. Окрім виведення капіталу за кордон, трансферне ціноутворення сприяє ухиленню від сплати податків.

Відсутність належного контролю з боку уповноважених державних органів у сфері торгівлі. Стимулюючими факторами задля створення тіньового сектора економіки у сфері торгівлі є незаконна підприємницька діяльність, також відсутність правдивої чи достовірної інформації про обсяги продажів, найменування і походження товарів, постачальників, реалізаторів і покупців.

Відсутність такої інформації призводить до спотворення отримуваних доходів від реалізації товарів, робіт і послуг, неодноразових перепродажів збільшення вартості товарів, а також реалізації контрабандної і контрафактної продукції [30].

1. **Нерозвиненість безготівкових розрахунків.** Нерозвиненість банківської системи також вважається однією з причин тіньового обороту в фінансовому секторі. Зокрема, здійснення значної частини платежів в готівковій формі, наприклад, у продуктових магазинах, перукарнях, кафе, аптеках, громадському транспорті й інших місцях призводить до втрати бюджетами значних обсягів податкових платежів [27, с. 231].

У даному контексті одним із ефективних методів зниження частки неврахованих грошових потоків виступає стимулювання і розвиток електронних безготівкових платежів й електронних систем переказів коштів. Кожен платіж, який здійснений безготівковим способом, фіксується в автоматизованих інформаційних системах банків і організацій, що здійснюють певні види банківських операцій, відбивається у системі бухгалтерського

обліку, при необхідності, підлягає контролю та моніторингу уповноваженими державними органами.

2. Високі витрати щодо ведення легальної підприємницької діяльності (бізнесу). На сьогоднішній день в нашій країні одним із найбільш складних та малоефективних регуляторів фінансово-економічної діяльності є процес надання суб'єктам господарювання різного роду дозволів. Зауважимо, що через таку дозвільну систему регулюється майже увесь спектр видів економічної діяльності.

3. Порушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності і слабка міжвідомча взаємодія.

На даний час корупція у митних органах є поширеним явищем, так як йде взаємовигідний процес між отримувачем послуг та тим, хто їх надає. Учаснику зовнішньоекономічної діяльності простіше дати незаконну винагороду, аніж дотриматися усіх митних формальностей і сплатити необхідні платежі. Такі порушення викликані, у тому числі, високими ставками митних зборів на деякі види товарів і бар'єрами, що виникають перед господарюючим суб'єктом при імпорті товарів на територію країни [30].

Все більш організований і масштабний характер набуває контрабандна діяльність, вдосконалюється механізм її функціонування. Стали частішати випадки зміни найменування декларованих вантажів у митних документах, перевищення кількості фактично вивезених чи ввезених вантажів порівняно із зазначеними у митних деклараціях тощо. Залишаються чималими обсяги незаконного ввезення на територію країни спирту, тютюнових виробів, нафтопродуктів, низькопробних товарів широкого вжитку, неякісних продуктів харчування.

4. Недосконалість законодавства у сфері економічних злочинів, корупція у державних органах і низький рівень правової культури.

Недосконале законодавство та слабкий контроль за дотриманням нормативно-правових актів сприяють створенню умов виникнення адміністративних бар'єрів задля розвитку бізнесу і ґрунт для протиправних дій

з боку державних службовців і представників бізнесу [30].

5. Приховане безробіття. Певний внесок у зростання тіньової економіки складають приховане безробіття та неформальна зайнятість. В Україні прослідковується високий рівень неформальної економічної діяльності, що при усіх недоліках зіграла і досі відіграє деяку позитивну роль щодо вирішення проблем безробіття й бідності. Особливо значний рівень неформальної зайнятості прослідковується в сфері будівництва, транспорті, виробництві харчових продуктів, сезонних сільськогосподарських роботах, вуличних продовольчих та речових ринках [27, с. 381].

Існування надмірного тіньового сектору економіки формує ряд небажаних наслідків для України [29], що відображені нами на рис. 1.5.

Одним з найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової економіки є криміналізація суспільства: збільшення кількості економічних злочинів, широкомасштабний розвиток організованої злочинності, що веде до втрати державою своїх регулюючих, контрольних та інших соціально важливих функцій.

Основними передумовами, що зумовлюють розвиток тіньової діяльності на національному рівні, можна визнати наявність прогалин і колізій у господарському законодавстві, слабкий розвиток фінансових інститутів з їх контролюючими функціями, недосконалість правової бази в області податків, низький рівень заробітної плати у значної частини населення, що змушує знаходити додаткові джерела доходу. Особливе місце серед перерахованих явищ займає результат злиття кримінальної й економічної злочинності – кримінальна діяльність відрізняється на сучасному етапі розвитку економічних відносин організованістю та професіоналізмом суб'єктів, що здійснюють правопорушення і злочини, високим рівнем технічного шахрайства з використанням комп'ютерної техніки та глобальної мережі Інтернет, а також корумпованими зв'язками організованої злочинності з органами державної влади тощо [30].

Рисунок 1.5 – Наслідки тіньової економіки України

Джерело: побудовано за даними [29]

Основна причина існування тіньового сектора економіки полягає в існуванні державного сектора економіки, який породжує як податки, так і корупцію та бюрократію, які є фактично основними детермінантами існування тіньового сектора економіки. Тому можна стверджувати, що розмір тіньового сектора економіки – це «плата» суспільства за існування (ефективного/ неефективного) державного сектору економіки. У країнах, де держава ефективно виконує свої функції, тіньовий сектор економіки невеликий. У країнах, де держава неефективно виконує свої функції, тіньовий сектор економіки значний. Наочним прикладом цьому є Україна [27, с. 117].

1.3. Механізми державного регулювання детінізації економіки України

Для здійснення ефективної боротьби з тіньовим сектором вітчизняної економіки лише визнання наявності цієї проблеми недостатньо. Необхідно на найвищому державному рівні усвідомлення неминучості усунення цієї ключової перешкоди для забезпечення підвищення ефективності економічних показників національної економіки. Механізм державного регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки України має носити комплексний характер державної політики, розрахованої на тривалий період.

Аналіз досліджень із зазначеної проблематики дозволив визначити існування трьох основних підходів до формування механізму державного регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки: організаційний підхід, управлінський підхід, організаційно-управлінський підхід [31].

Організаційний підхід дозволяє відстежувати дію об'єктивних закономірностей організації, розкривати критерії та принципи організованості, досліджувати організаційну основу процесу протидії тіньовій економіці, організаційне середовище та умови активності суб'єктів підприємницької діяльності, аналізувати організаційний механізм і прогнозувати шляхи його вдосконалення [31].

Управлінський підхід вивчає управління як одну із функцій організації, розробляє цілі, можливості і методи управлінського впливу на організацію протидії тіньовій економіці відповідно до об'єктивних закономірностей управління.

Організаційно-управлінський підхід до формування механізму протидії тіньовій економіці передбачає системний аналіз поведінки суб'єктів у тіньовому секторі економіки, його формалізацію, дослідження функцій і, відповідно, виявлення закономірностей протидії офіційній економіці як протидії тіньовій економіці, одним з елементів якої і є механізм

державного регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки, зокрема його організаційно-управлінської складової [31].

Протидія розвитку тіньової економіки, а в подальшому і зниження її рівня, має знайти відображення в стратегії соціально-економічного розвитку країни, що пов'язано з декількома основними причинами: по-перше, це одна з основних проблем реалізації ринкових реформ; по-друге, стратегічне значення проблеми не обмежується довгостроковим характером її рішення. Вона пов'язана з докорінними перетвореннями всієї економічної системи країни, а це означає зміну парадигми соціально-економічного розвитку, формування середнього класу; по-третє, в загальному контексті глобалізації світової економіки Україна не може зайняти належного місця у світовому співтоваристві, перебуваючи в списку найбільш корумпованих країн; по-четверте, тіньова і кримінальна економіка є фінансовою базою тероризму, а значить, несе в собі загрозу національній безпеці країни.

Тобто, комплексний підхід до протидії тіньовій економіці в Україні відсутній, ведеться лише боротьба з окремими її проявами, здійснюються заходи без урахування регіональної специфіки. Очевидно, що скорочення обсягу тіньового обороту хоча і є важливим завданням, але не може бути здійснено будь-якими засобами. Посилення державного тиску на малий та середній бізнес, розширення повноважень відомств, контролюючих господарську діяльність, здатне істотно сповільнити економічне зростання.

Окреслені цілі державної політики щодо підтримки підприємництва повинні бути враховані при розробці концептуальних положень державної протидії тіньовій економічній діяльності.

Проведені дослідження дозволили виділити основні моделі державного регулювання протидії тіньовій економіці, що використовуються країнами з різним рівнем розвитку економіки, і особливості їх застосування (табл. 1.1) [31].

Таблиця 1.1 – Основні моделі державного регулювання протидії тіньової

Моделі державного регулювання протидії тіньовій економіці	Особливості моделі державного регулювання протидії тіньовій економіці	Приклади країн, в яких використовують модель
Модель «саморегулювання»	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність центрального органу протидії тіньовій економіці. Регулювання протидії тіньовій економіці здійснюється шляхом громадської «самоорганізації». 2. Економіка країни є високорозвиненою. 3. Тіньова економіка не є загрозою національній безпеці 	Високорозвинені країни з ринковою економікою
Модель «пріоритетності» протидії	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наявність авторитетного центрального державного органу протидії тіньовій економіці. 2. Пріоритетне фінансування протидії тіньовій економіці. 3. Невідворотність покарання. 4. Ідеологія неприйняття корупції та тіньовій економіки в суспільстві 	Країни з централізованою, плановою економікою
Модель комплексного підходу	<ol style="list-style-type: none"> 1. Протидія тіньовій економіці перебуває у відомстві кількох міжгалузевих органів економічного чи правового профілю. 2. Тіньова економіка є загрозою економічній безпеці країни 	Україна, Узбекистан, Молдова та інші

Джерело: [31]

Дослідження свідчать, що на сучасному етапі головною метою державної політики щодо протидії тіньовій економіці України на всіх рівнях є створення вискоелективного механізму державного регулювання протидії тіньовій економіці, що забезпечує широкі можливості для розвитку легального сектору економіки та є передумовою створення системи протидії тіньовим економічним відносинам.

Проведені дослідження дають підставу зазначити, що процес впровадження концепції протидії тіньовій економіці на державному рівні протікає складно й нерівномірно.

Значна частина суб'єктів тіньової діяльності та осіб офіційно не зайнятих, що належать до вимушеної іллегальної економіки, при осмисленому підході здатні стати реальною силою, яка зміцнить виробництво, підніме офіційну економіку на новий рівень розвитку. Зазначеному можуть сприяти заходи непрямого характеру (вдосконалення

податкового й трудового законодавства, системи соціального захисту, підготовки та перепідготовки кадрів), які є більш ефективними в порівнянні з прямими адміністративними заходами (різного роду заборони, посилення покарань).

З іншого боку, необхідне пряме державне втручання, жорстка реалізація принципу диктатури закону, коли мова йде про злісні порушення господарюючими суб'єктами законодавства, вияви прояву корупції й тіньової активності олігархів. У цьому аспекті обґрунтовано виглядають заходи щодо зменшення контролю за малим бізнесом, але посилення покарань за порушення [31].

Досить актуальним є завдання посилення незалежності влади. Саме на рівні окремих регіонів особливо активно протікають процеси зрощування державної влади з представниками бізнесу, а часом і відверто кримінальними елементами.

Реалізація поставлених завдань вимагає значних змін у структурі державного управління. У широкому комплексі інституційних реформ виділимо, перш за все, оптимізацію структури органів держуправління та правоохоронних органів, встановлення ефективного держконтролю в економічній сфері, адміністративну реформу корпусу держчиновників тощо.

Водночас проведені правові й інституційні заходи не принесуть бажаних результатів, якщо не будуть доповнені заходами щодо формування в країні здорової етичної основи підприємництва та державної служби. Необхідно відмовитися від визнання сили і правового характеру держави як єдиного способу вирішення проблеми тіньової економіки. Закони завжди можна обійти, так само як і сховатися від наглядових органів.

Крім того, існують можливості ведення господарської діяльності не порушуючи закон, але які не можна вважати чисто економічними й легальними та відносити до офіційної економіки. До них можна віднести: використання прогалин у законодавстві і неврегульованих законом окремих аспектів економічної діяльності, недобросовісну конкуренцію, відносини

бізнесу і влади, побудовані на взаємовигідній основі (хабарі, «відкати», заохочення чиновників) [31].

Держава повинна взяти на себе відповідальність за реалізацію свого роду виховної функції, спрямованої на укорінення здорових принципів етичної поведінки в економічній діяльності й особливу увагу приділяти дотриманню держслужбовцями принципів законності та особистої незацікавленості. Ця проблема повинна вирішуватися в тісній співпраці з інститутами громадянського суспільства – профспілками, організаціями підприємців, творчими асоціаціями, засобами масової інформації.

Об'єднання підприємців повинні мати добре розроблені концепції своєї професійної етики, кодекси поведінки або спеціальні етичні статті, включені до статутних документів, де в тому числі має бути висловлено ставлення до порушення закону й недобросовісних форм бізнесу, а покаранням за порушення повинно стати як мінімум виключення зі спільноти підприємців або кримінальна відповідальність. Набір конкретних заходів держави щодо формування здорової етичної основи може бути досить значний – від фінансування розробки та реалізації навчальних курсів до встановлення спеціальних премій для найбільш добросовісних учасників ринку, податкового послаблення сумлінним співтовариствам підприємців.

Саме тому, Україна шляхом управлінського впливу й послідовної політики здатна істотно змінити ситуацію, що склалася в тіньовому бізнесі, і, тим самим, сприяти підйом у вітчизняній економіці. На рис. 1.6 представлено механізм формування державної політики протидії тіньовим відносинам.

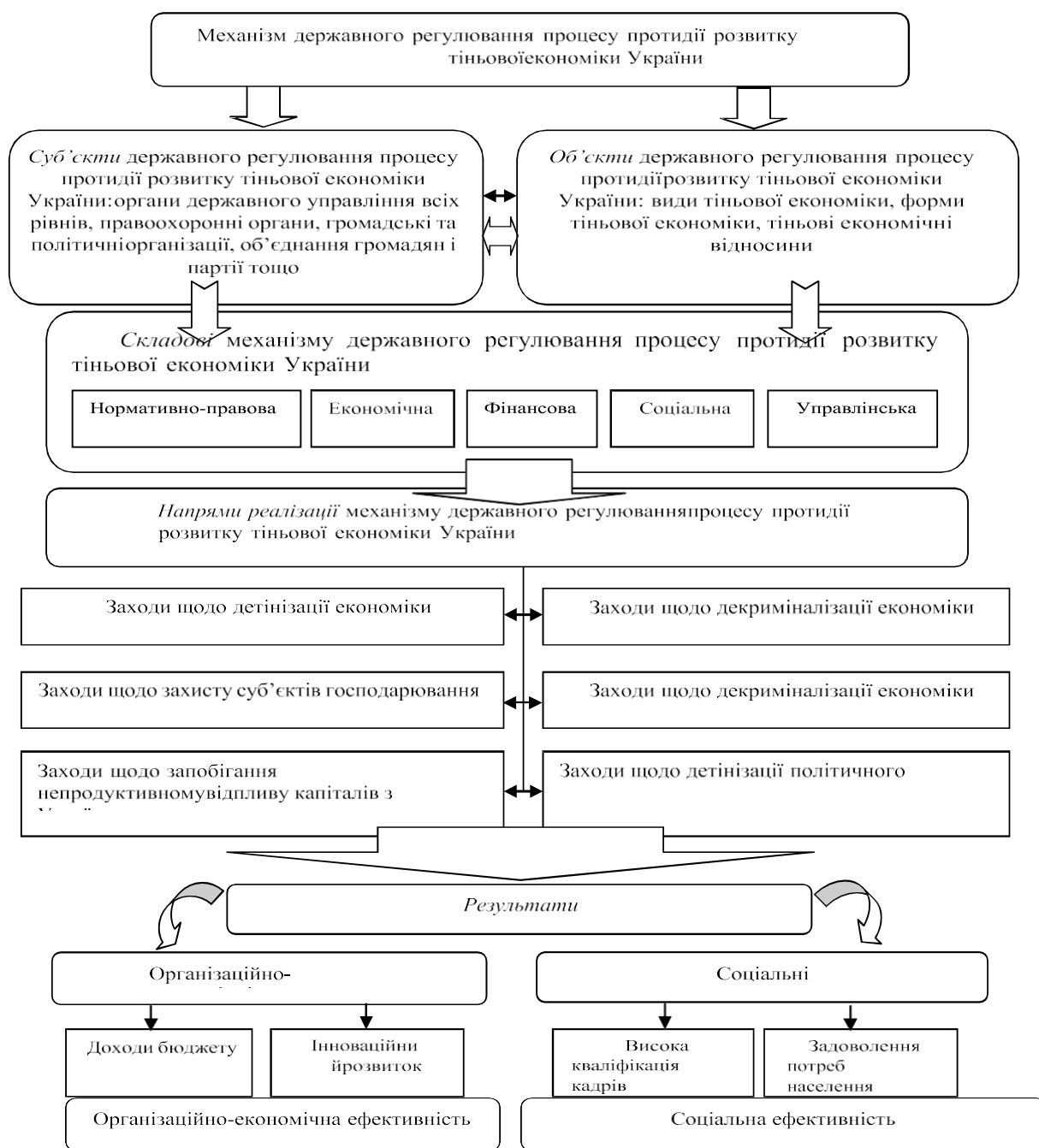

Рисунок 1.6 – Механізм державного регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки України

Джерело: складено на основі [31]

Головна мета державної політики щодо протидії тіньовій економіці в Україні на всіх рівнях - створення високоефективного механізму держуправління протидії тіньовій економіці, що забезпечить широкі можливості участі всіх зацікавлених осіб: правоохоронних органів та

органів держуправління всіх рівнів, громадських політичних організацій, об'єднань і партій, громадян тощо. Застосування пропонованого механізму державного регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки України буде сприяти не тільки формуванню повноцінного ринкового середовища, розвитку економіки, процесу демократизації суспільства в цілому, але і забезпеченню відродження й ефективного розвитку вітчизняного підприємництва.

Важливість питання державного рулювання процесів протидії тіньовій економіці в Україні та зниження її обсягів полягає в: запобіганні та скороченні тіньової діяльності; запобіганні негативним наслідкам від тіньового сектору економіки.

Висновки до розділу 1

Тіньова економіка – це явище, що існує з моменту виникнення найперших держав. Це та економічна діяльність, що здійснюється неофіційно, за межами правового поля, або з порушенням законодавства і від якої держава не отримує податкових надходжень. За своєю структурою вона поділяється на три види – неформальну, приховану та підпільну.

Тіньова економіка – явище соціально-економічного характеру, що пояснюється причиною її виникнення, тобто нестачею або дефіцитом певних ресурсів або продуктів матеріального характеру та бажанням їх отримати чи примножити. Відповідно детінізація економічних процесів у державі має бути орієнтована на подолання причин їхнього виникнення, із використанням комплексу методів економічного, правового, політичного та соціального характеру. Серед факторів, що впливають на виникнення такої діяльності виділяють економічні, соціальні, правові та політичні. Досить часто, основною причиною виникнення тіньової економіки є високий рівень податкового навантаження та низький розвиток правових інституцій.

Для визначення рівня тіньової економічної діяльності існує безліч

методів оцінки, проте усі їх можна згрупувати у дві групи - прямі та непрямі. Непрямі базуються на статистичній інформації, що збирається відповідними державними органами, у той час як прямі – на спеціальних обстеженнях, перевірках, аудиті та опитуваннях. До того ж, застосування різних методів при оцінці масштабів тіньової економіки призводить до різних результатів, що інколи доволі суттєво відрізняються одне від одного.

Тіньова економіка є невід'ємною складовою соціально-економічного життя, а отже створює безпосередній вплив на його учасників. Її високий рівень негативно впливає на бюджетну систему держави, від якої залежать видатки та соціальне забезпечення громадян, деформує ринковий механізм конкуренції, спотворює податкову систему, а також створює складність проведення ефективної макроекономічної політики. Однак її вплив не завжди негативний. Існують і позитивні ефекти від існування даного феномену, такі як: сприяння розвитку легального сектору за рахунок коштів, отриманих у нелегальному, збільшення доходів малозабезпечених, згладжування перепадів підчас економічних криз тощо.

Напрями державного впливу на процеси протидії тіньовій економіці займають важливе місце в структурі механізму державного регулювання, оскільки в процесі його застосування здійснюється стримування дії негативних чинників та перетікання ресурсів із реального сектору в нелегальне виробництво, нейтралізуються підприємницькі та фінансові ризики, посилюється контроль за тіньовими та кримінальними явищами з боку держави та суспільства. Тому актуальними напрямками подальших досліджень стане деталізація напрямів державного впливу

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

2.1. Аналіз масштабів та особливостей функціонування тіньового сектору економіки в Україні

У країнах з перехідною економікою, у тому числі в Україні, проблема аналізу масштабів тіньової економіки є особливо актуальною. Масштаби тіньового сектору економіки особливо зростають під час проведення економічних реформ при переході до ринкових відносин.

Державний комітет статистики України запровадив відповідну методику щодо визначення обсягів тіньової економіки в рамках Програми розвитку системи національних рахунків [32]. Вона є основою для статистичного узагальнення, оцінки та аналізу показників соціально-економічного розвитку держави. Хоча дана методологія відповідає вимогам міжнародних стандартів, але отримані значення рівня тіньової економіки за даним методом не знаходять підтримки серед експертів. А також, даний показник не використовують в міжнародних порівняннях. Міністерство економіки проводить оцінку відповідно до методики розрахунку рівня тіньової економіки, затвердженої наказом «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» від 18.02.2009 р. №123 [33]. Дана методика передбачає використання наступних методів оцінки: «витрати населення – роздрібний товарооборот», монетарний, фінансовий, електричний, метод збитковості підприємств, а також інтегральний метод.

При оцінці рівня тіннізації економіки Міністерство економіки України досліджує, використовуючи наступні методи: «витрати населення – роздрібний товарооборот», замонетарним методом, за методом збитковості підприємств. Розраховане значення рівня тіньової економіки в Україні за різними методами розрахунку знаходиться в межах від 14,4 до 23,8%.

Основні підходи до причин існування тіньової економіки наведено в

таблиці 2.1 [34].

Таблиця 2.1 - Підходи до визначення причин існування тіньової економіки

1. Статистичний підхід	2. Бюджетний підхід	3. Юридичний підхід
Частина показників діяльності країни, яка на пряму не включається в розрахунки офіційного ВВП.	Результати діяльності приховують, щоб не сплачувати податки або отримати податкові пільги.	Всі дії, що направлені на отримання фінансової або нефінансової вигоди з порушенням норм законодавства.

Рівень тіньової економіки у 2021 році, як видно з даних наведених на рис. 2.1, за розрахунками Міністерства економіки - 32% від ВВП, що на 2 в.п. більше ніж у 2020 році [35].

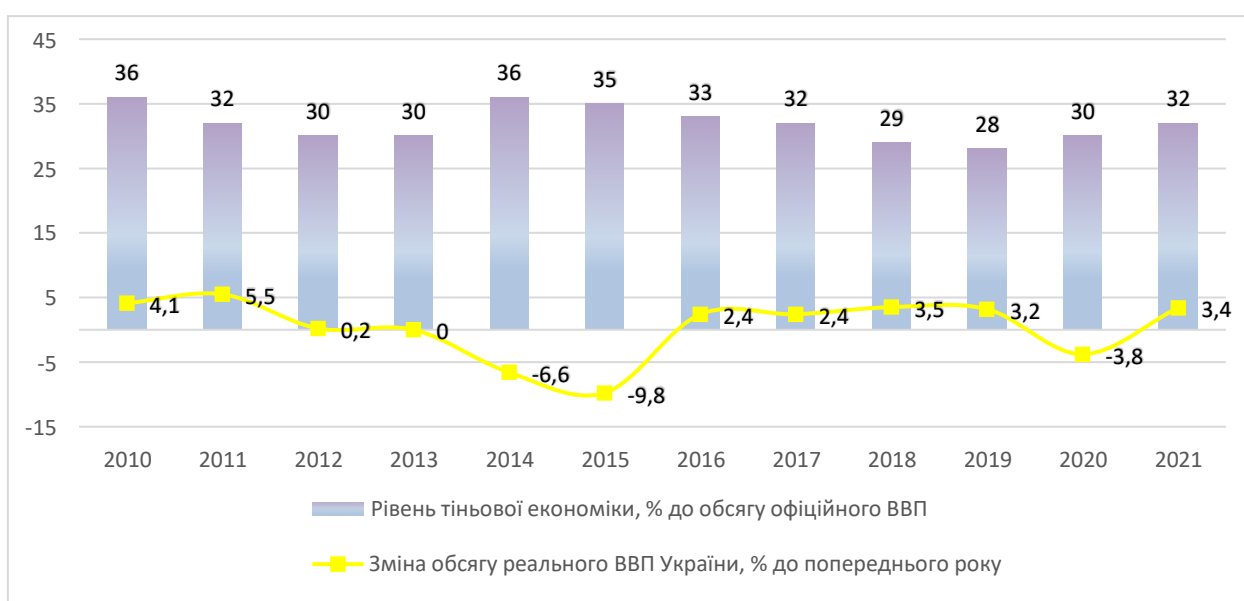

Рисунок 2.1 - Інтегральний показник рівня тіньової економіки України (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до попереднього року) [35]

Незначне зростання рівня тіньової економіки стало внаслідок «шокового» зростання світових цін на енергоносії та продукцію сільського господарства, що змусило суб'єктів господарювання при збільшенні виробничих витрат знижувати ризики втрати лімітованих ресурсів. Періодичні обмеження щодо карантину протягом 2021 року хоч і стримували

розвиток більшості видів економічної діяльності (враховуючи регіональне епідемічне зонування), але вже не створювали суттєвих перешкод для їх діяльності з урахуванням кращої пристосованості до сучасних реалій, налагодженню логістики з використанням найсучасніших цифрових технологій.

На рис. 2.2. представлена розрахована з використанням чотирьох методів різноспрямована динаміка рівня тіньової економіки, що відбулось через прояв як нетипового характеру коронакризи, так і можливе створення нових каналів тінізації, оскільки дані методи оцінки охоплюють їх лише частково [35].

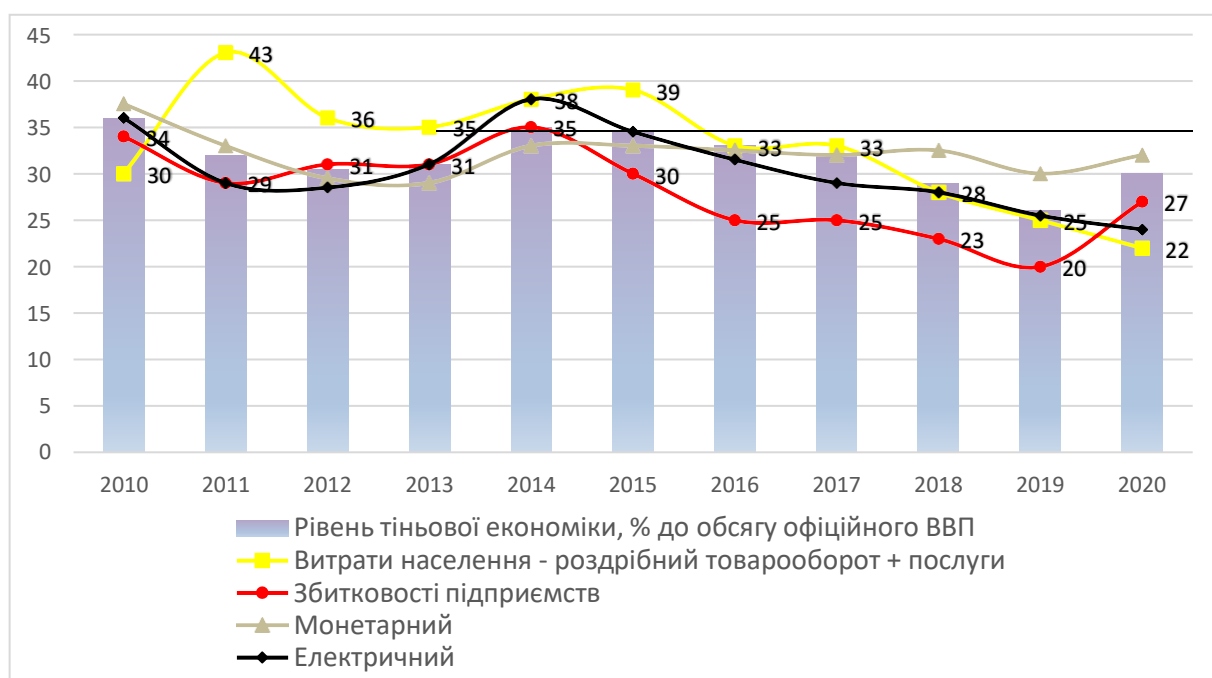

Рисунок 2. 2. - Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: побудовано за даними Мінекономіки [35]

За двома класичними методами, що використовує більшість експертів при оцінці тіньової економіки та Міністерство економіки, було розраховано зростання рівня в 2021 році в порівнянні з 2020 роком: за електричним методом – на 3 в.п. (до 27% від обсягу офіційного ВВП); за монетарним

методом – на 2 в.п. (до 33% від обсягу офіційного ВВП) [35].

За двома методами, які були запропоновані науковцями України з урахуванням особливостей вітчизняних процесів тінзації, було розраховано зниження рівня тіньової економіки: за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги» – на 1 в.п. (до 22% від обсягу офіційного ВВП); за методом збитковості підприємств – на 3 в.п. (до 23% від обсягу офіційного ВВП) за рахунок адаптації підприємств (які адекватно зреагували як на виклики, так і на стимулюючі дії Уряду) до «ковідних» умов діяльності, яка сприяла поступовому зростанню фінансових результатів їх діяльності у 2021 році та заміною традиційних каналів тіньової діяльності новими, які частково враховують існуючі методи оцінки її рівня [35].

Лише інтегральний показник рівня тіньової економіки є комплексним індикатором, що повною мірою характеризує таке явище, як тіньова економіка.

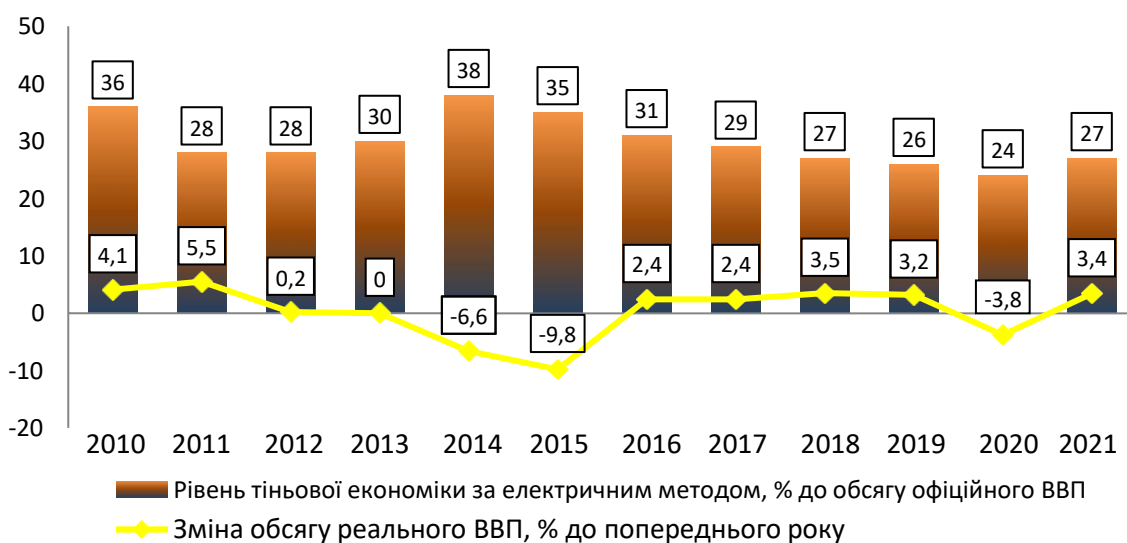

Рисунок 2. 3 - Рівень тіньової економіки за електричним методом, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: побудовано за даними Мінекономіки [35]

Рівень тіньової економіки, розрахований з використанням електричного методу, що наведено на рис. 2.3., збільшився порівняно з 2020 роком на 3 в.п.

і склав 27% від обсягу офіційного ВВП. Відповідно до методології розрахунку тенденція до збільшення рівня тіньової економіки за цим методом засвідчується:

- або падінням обсягу внутрішнього споживання електроенергії (за вирахуванням споживання на ком.-побут. потреби) меншими темпами ніж обсягу реального ВВП;

- або збільшенням обсягу внутрішнього споживання електроенергії при скороченні ВВП;

- або, як це мало місце за підсумком 2021 року, збільшенням обсягу внутрішнього споживання електроенергії (за вирахуванням споживання на комунально-побутові потреби) більшими темпами (на 5,9% порівняно з обсягом у 2020 році), ніж обсягу реального ВВП (на 3,4% відповідно). Попит на енергоресурси зростає в умовах активізації діяльності енергоємних виробництв (йдеться, насамперед, про відносно високі темпи зростання таких енергоємних галузей, як металургія та машинобудування) [35].

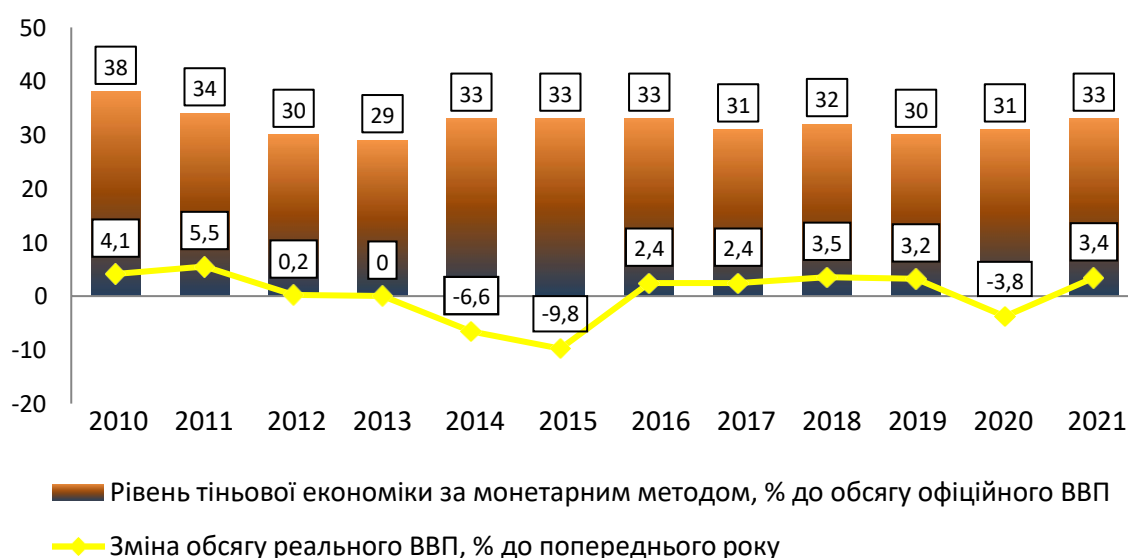

Рисунок 2.4 - Рівень тіньової економіки за монетарним методом, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: побудовано за даними Мінекономіки [35]

Динаміка рівня тіньової економіки, розрахованого з використанням монетарного методу, що наведена на рис. 2.4. демонструє збільшення порівняно з 2020 роком на 2 в.п. і становив 33% від обсягу офіційного ВВП. Тенденція до збільшення рівня тіньової економіки за цим методом сформувалась в умовах дії таких позитивних чинників: поживлення банківського кредитування в національній валюті на тлі відновлення економіки; підтримання НБУ програм Уряду, зокрема «Доступні кредити 5-7-9 %», а також негативних: поступового здорожчання з березня 2021 року фінансування для бізнесу й населення на тлі підвищення НБУ облікової ставки: з 6% річних (діяла з 12.06.2020) до 6,5% річних з 05.03.2021; 7,5% з 16.04.2021; 8,0% з 23.07.2021; 8,5% з 10.09.2021; 9,0% з 09.12.2021 відповідно. Найвищою вартість кредитів залишається для населення через значні ризики у сегменті споживчого кредитування – у грудні середньозважена процентна ставка банків за кредитами домогосподарствам становила 31,9%; збільшення обсягу готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями (на 12,6% або на 64,9 млрд грн з початку 2021 року). На готівковому сегменті ринку у 2021 році пропозиція валюти домінувала над попитом – нетто продаж становив 1,3 млрд дол. США в еквіваленті (порівняно з 1,1 млрд. дол. США у 2020 році), що було зумовлено, насамперед, конвертацією коштів у гривню на споживчі потреби [35].

При цьому на тлі зростання готівкового обігу, темпи розширення якого лишались значними (12,6% з початку 2021 року), у період пандемічних обмежень об'єктивним стало і збільшення обсягу безготівкових розрахунків.

Отже, цілком переконливою вважається гіпотеза, що за нових моделей споживчої поведінки сформувались та використовувались нетрадиційні безготівкові канали тінізації, які наразі частково охоплюються існуючим методом розрахунку [35].

Рівень тіньової економіки за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги» зменшився порівняно з 2020 роком на 1 в.п. (до 22% від обсягу офіційного ВВП) (рис. 2.5).

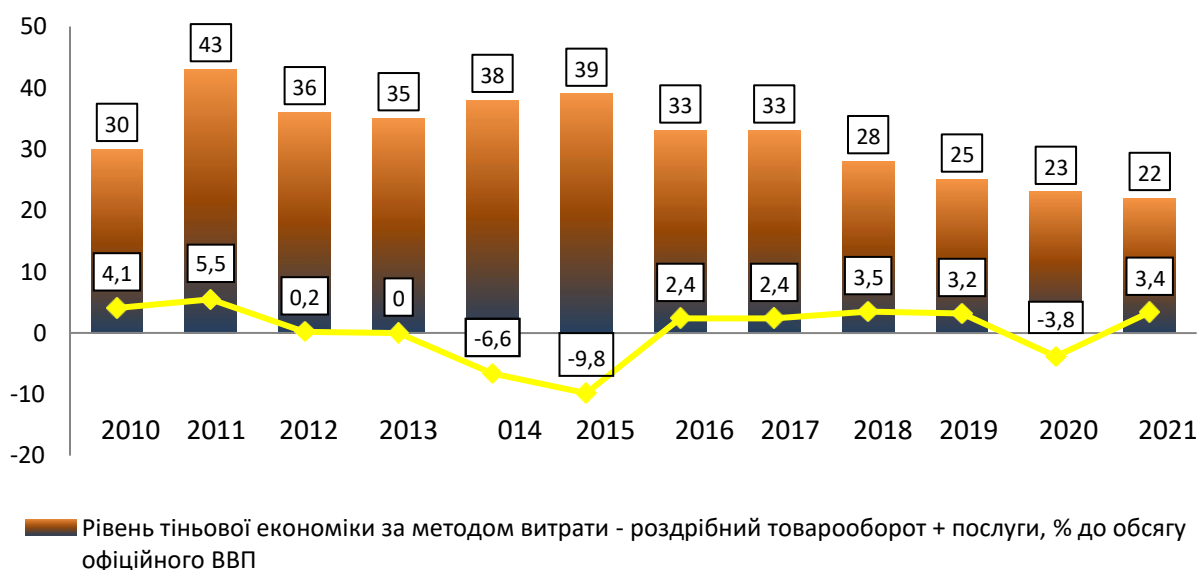

Рисунок 2.5 - Динаміка рівня тіньової економіки за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги», % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: побудовано за даними Мінекономіки [35]

Тенденція до зменшення рівня тіньової економіки за цим методом сформувалась в умовах: - утримання населення від непершочергових витрат в умовах невизначеності через пандемію; - звуження можливостей придбання товарів на неорганізованих ринках; - стимулювання споживчого попиту населення на тлі збільшення соціальних стандартів [35].

Тенденцію до зменшення рівня тіньової економіки за цим методом підтвердило скорочення кількості неформально зайнятого населення віком від 15 років і старше – до 19,5% від загальної кількості зайнятого населення у цьому віці у 2021 році порівняно з 20,3% у 2020 році. При цьому високо ймовірним є припущення щодо часткового заміщення неорганізованих точок торгівлі, діяльність яких була призупинена через запроваджені карантинні обмеження, «сірими» інтернет-майданчиками (інтернетмагазинами), результати діяльності яких існуючий метод повною мірою не охоплює [35].

Рівень тіньової економіки, розрахований з використанням методу

збитковості підприємств (рис. 2.6), за підсумком 2021 року становив 23% від обсягу офіційного ВВП, що на 3 в.п. менше рівня у 2020 році². Враховуючи високу волатильність даного методу, його вплив на інтегральний показник рівня тіньової економіки є мінімальним [35].

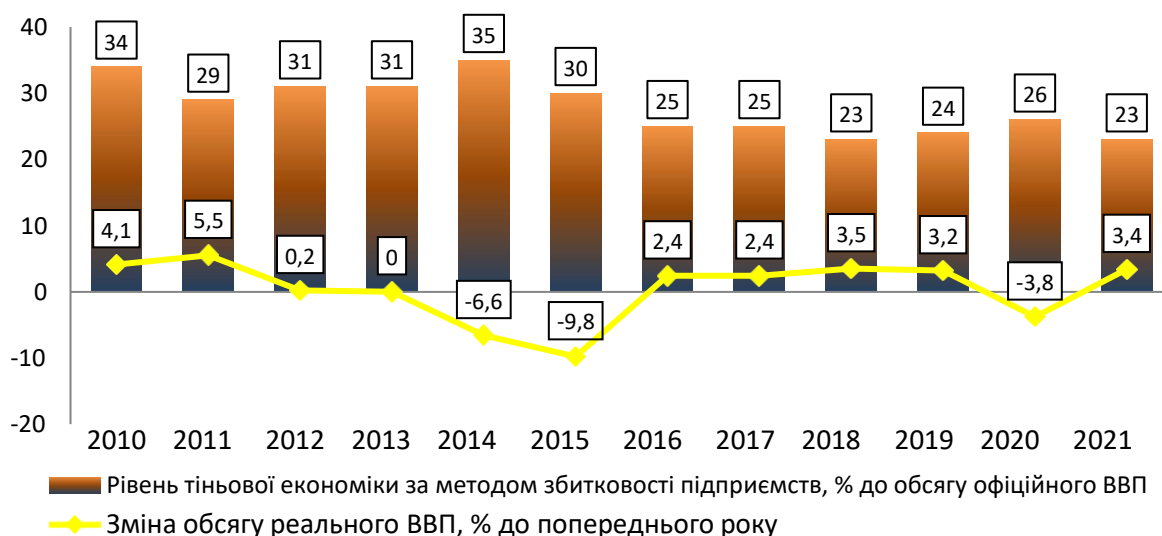

Рисунок 2.6 - Динаміка рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств, % до обсягу офіційного ВВП

Джерело: побудовано за даними Мінекономіки [35]

Зменшення рівня тіньової економіки за цим методом відбулось на тлі покращення у звітному періоді фінансових результатів діяльності підприємств, налаштованих стримано оптимістично щодо перспектив своєї ділової активності (у тому числі, завдяки стимулюючим діям Уряду з підтримки населення і бізнесу, спрямованої на пом'якшення негативних наслідків пандемії COVID-19) [35].

Як видно з даних на рис. 2.7 всі агреговані види економічної діяльності показали тенденцію до зменшення рівня тіньової економіки. Це відбулось на тлі покращення результатів діяльності підприємств цих ВЕД (за підсумком 2021 року порівняно з 2020 роком) в умовах сприятливої кон'юнктури на зовнішніх ринках, адаптації суб'єктів господарювання до нової ковідної реальності та, як наслідок, відновлення попиту на окрему продукцію на

внутрішньому ринку (чому, у свою чергу, сприяли збільшення соціальних стандартів і стимулюючі дії Уряду з матеріальної підтримки бізнесу та населення під час пандемії, часткової компенсації понесених збитків і пом'якшення проходження пікових періодів та негативних наслідків коронакризи) [35].

Рисунок 2.7 Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД Джерело: розрахунки Мінекономіки

Джерело: побудовано за даними Мінекономіки [35]

Найбільш суттєвим зменшення частки тіньового сектору було у добувній промисловості і розробленні кар'єрів (на 9 в.п. до 32% від обсягу ВДВ у ВЕД), у ВЕД «Оптова та роздрібна торгівля» (на 8 в.п. до 24%), у переробній промисловості (на 7 в.п. до 24%) та у ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство» (на 6 в.п. до 11% відповідно) [35].

2.2. Тенденції боротьби з тіньовою економікою в Україні

Політика протидії розвитку тіньової економіки передбачає налагодження взаємодії між державними і недержавними інституціями, які впливають на розробку заходів щодо запобігання та протидії розвитку тіньової економіки. Вона передбачає наявність владних повноважень, масштаби і рівень яких безпосередньо залежать від їх компетентності, авторитету та спроможності здійснювати їх на практиці.

Уповноважені законодавством органи державної влади, які є інститутами державної політики протидії розвитку тіньової економіки, виконують свої окремі завдання та функції та спільно формують заходи щодо призупинення процесу тінізації економіки.

Серед основних ознак механізму державної політики виділяють:

- наявність відповідних органів державної влади та посадових осіб;
- основне його завдання визначене законодавством - протидія розвитку тіньової економіки;
- діяльність органів націлена на досягненні максимального загального результату в цій сфері;
- відповідні нормативно- правові актами регламентують порядок їх взаємодії [36].

Варто зазначити, що до зазначених механізмів відносяться національні суб'єкти і міжнародні організації. Деякі вчені зазначають, що це:

- суб'єкти, основні завдання яких полягають в протидії процесу тінізації економіки;
- суб'єкти, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю;
- суб'єкти, які протидіють розвитку тіньової економіки, в межах покладених на них основних функцій [36].

Виходячи з цього, перша група це органи державної влади, які створені виключно для протидії тіньовій економіці, а саме: Державна служба фінансового моніторингу, Рада з питань дослідження методів та тенденцій у

відмиванні доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванні тероризму [36].

Друга група – це суб'єкти, функціями яких є попередження, виявлення та розкриття організованої злочинності. Вони визначені ч. 2 ст. 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» :

- 1) координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України;
- 2) спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України;
- 3) спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України [37].

До третьої групи можна відносять:

- 1) правоохоронні органи: органи прокуратури; органи внутрішніх справ; органи служби безпеки; фіскальна служба; державна служба фінансового моніторингу; державна фінансова інспекція; інші органи, які здійснюють правозастосовчі або правоохоронні функції в досліджуваній сфері;
- 2) органи, що мають контрольні повноваження щодо суб'єктів фінансової діяльності: Національний банк України; Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;
- 3) суб'єкти первинного фінансового моніторингу: банки, страховики (перестраховики), кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи; платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи; товарні, фондові та інші біржі; професійні учасники ринку цінних паперів; компанії з управління активами; оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів; філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України; спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу:

а) суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна;

б) суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них, якщо сума фінансової операції дорівнює чи перевищує суму, визначену законодавством;

в) суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронні (віртуальні) казино;

г) нотаріуси, адвокати, аудиторів, аудиторські фірми, фізичні особи – підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги (за винятком осіб, які надають послуги у рамках трудових правовідносин), у випадках, передбачених статтями 6 і 8 цього закону;

г) фізичні особи – підприємці та юридичні особи, які проводять фінансові операції [36].

Однією з головних загроз, які несе в собі тіньова економіка, є, насамперед, блокування дієвості інструментів і механізмів управління соціально-економічним розвитком країни, спотворенні законів та основоположних принципів ринкової економічної системи. Ігнорування впливу тіньової економіки призводить до неадекватної оцінки найважливіших процесів і тенденцій, до тактичних і стратегічних прорахунків під час прийняття рішень на державному рівні. Тому зусилля Уряду країни мають концентруватись на запровадженні заходів, спрямованих на мінімізацію впливу системних чинників тінізації економіки, які залишаються нездоланими та актуальними. Проведені нами дослідження механізмів державної політики протидії розвитку тіньової економіки дозволили виділити наступні системні чинники ефективності їх функціонування, зокрема:

1. Низька ефективність держави у забезпеченні інституційних основ розвитку конкурентоспроможної економіки. Відповідно до Звіту про

Глобальний індекс конкурентоспроможності (ГІК) 2016/2017 ефективність державних та суспільних установ (поряд з рівнем розвитку фінансового сектору та макроекономічним середовищем) залишається одним з найбільших конкурентних «провалів» економіки України (129 місце серед 138 країн). Низька позиція у рейтингу за даним субіндексом засвідчує, що адміністративні та правові умови, в яких діють суб'єкти господарювання, залишаються несприятливими через незмінно високий рівень корупції, відсутність ефективної судової системи та належного захисту прав власності. Зазначені чинники негативно впливають не лише на бізнес-клімат в країні, а й на довіру суспільства до держави у цілому.

Про неефективний інституціональний базис державної політики діяльності бізнесу та незадовільні умови його функціонування в Україні також яскраво свідчать міжнародні рейтинги (табл. 2.2) [38].

Таблиця 2.2- Світові рейтинги України щодо розвитку тіньової економіки

Рейтинг	Economic Freedom Index, 2017	Corruption Perception Index, 2016	Doing Business, 2017	World Competitiveness Report, 2014-2015	Shadow Economy Index 1999-2014
Україна	166 (out of 180)	131 (out of 176)	80 (out of 190)	76 (out of 144)	137 (out of 162)
Source:	Heritage Foundation	Transparency International	World Bank	World Economic Forum	Schneider, Buehn, Montenegro

Джерело: сформовано автором за даними [37]

Аналіз Economic Freedom Index – 2017 засвідчив, що одні з найгірших умов для розвитку економіки серед країн Європи та більшості пострадянських країн є в Україні (загальний показник – 48,1% проти 68,0% - у середньому по Європі) (рис. 2.8). Динаміка показників говорить про незадовільний стан інвестиційного клімату та фінансової свободи, судової

ефективності та цілісності уряду з показниками у 25,0, 30,0, 22,6 та 29,2% відповідно (рис. 2.8).

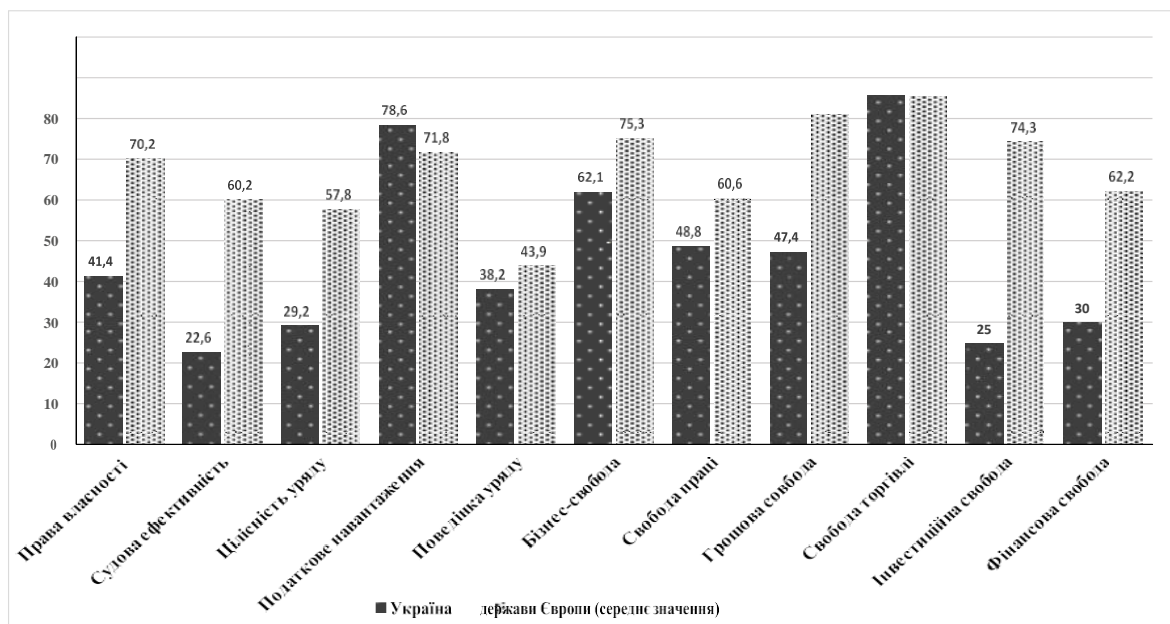

Рисунок 2.8 - Структура економічної свободи (Economic Freedom Index) за диференційованими показниками для України та країн ЄС станом на початок 2017 р.

Джерело: за даними [37]

Україна в індексі глобальної конкурентоспроможності в рейтингу Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) на період 2014-2015 рр. перебувала на 76 місце з 144. Найкращі позиції України зафіксовано в наступних секторальних індексах: розмір ринку (38-е місце), вища освіта (40), здоров'я та початкова освіта (43), інфраструктура (68). Найгірші позиції зафіксовано в таких сферах: якість інституційної структури (130-е місце), розвиток фінансового ринку (107), макроекономічне середовище (105), умови ведення бізнесу (99). Найбільш несприятливими факторами для ведення

Тенденція до зростання рівня тіньової економіки у 2021 році сформувалась на тлі певної адаптації суб'єктів економічної діяльності і населення до ковідних умов діяльності в умовах появи нових загроз зростанню

у зв'язку із суттєвим подорожчанням сировинних товарів і, відповідно, зростанням виробничих витрат. Тінізація діяльності можливо супроводжувалась використанням нових каналів «тінізації», що повною мірою не охоплюються окремими існуючими методами оцінки рівня тіньової економіки.

Водночас позитивні очікування щодо умов ділової активності та результатів запроваджуваних Урядом стимулюючих заходів заохочували населення і суб'єктів господарювання до поступового розширення діяльності у легальному секторі.

Втім, для створення сприятливих умов та зміцнення основ інституційного середовища в Україні мають бути подолані системні чинники, основними серед яких є:

- низький рівень захисту прав власності;
- недостатній рівень захисту інтелектуальної власності;
- низький рівень ліквідності фондового ринку, захисту прав інвесторів поряд із недостатньою спроможністю регулятора протидіяти зловживанням на ринку;
- недосконалість судової системи країни (основними вадами якої експерти визначили сприйнятливість до політичного тиску), як наслідок, низький рівень довіри суспільства та інвесторів до неї високий рівень корупції в країні;
- наявність територій, невідконтрольних Уряду, утворених у ході збройної агресії росії проти України, та, як наслідок, зростання “потенційних можливостей” для застосування схем контрабанди товарами.

ГО «Всеукраїнська ліга правників проти корупції» підготовлено інформаційні матеріали, складені на основі офіційної статистичної звітності, які ілюструють деякі показники роботи органів правопорядку України усфері протидії корупції у 2016 р. та 2021 р. (табл. 2.3) [38].

Таблиця 2.3 – Динаміка показників оцінки стану протидії корупції в

Україні

Показник протидії	2016 р.	2021 р.
Кількість корупційних кримінальних правопорушень, кримінальні впровадження за якими закінчені розслідуванням	2175	4468
Кримінальні впровадження направлені до суду з обвинувальним актом	2130	4459
Виявлено осіб, які вчинили кримінальні корупційні правопорушення, осіб	1974	5434
Збитки завдані кримінальними корупційними правопорушеннями (за закінченими розслідуванням кримінальними провадженнями), млрд. грн.	4,598	5,795
Відшкодовано збитків: - млрд. грн	1,514	5,423
- % від загальної суми матеріальних збитків	32,0	77,7

Джерело: за даними [38]

Серед найбільш «популярних» видів виявлених кримінальних корупційних правопорушень варто виділити: одержання хабаря –47,0%, привласнення, розтрата майна - 29,4, зловживання впливом– 13,5 та зловживання владою або службовим становищем –10,1% відповідно.

Недостатній захист прав на рухому та нерухому власність, включаючи права на фінансові активи. За даними рейтингу ГІК 2016/2017 Україна знаходиться на 131 місці за рівнем захисту прав власності та на 125 місці за рівнем захисту прав інтелектуальної власності. Нестабільність законодавчої бази, посилена періодичним коливаннями економічної та політичної систем [38]. Зокрема, непередбачуваність змін у податковому законодавстві, що не дозволяє суб'єктам господарювання вибудувати стратегію розвитку, сумісну з державною податковою політикою, та, водночас, спричиняє збільшення кількості помилок економічних суб'єктів при нарахуванні та сплаті податків і зборів.

2.3. Аналіз міжнародного досвіду боротьби з тінізацією економіки

Україна в порівнянні із країнами-сусідами має найвищий показник тінізації економіки. В середньому протягом у Румунії за період десятиліття з 2011 р. до 2021р., відсоток неформальної економіки становив 28%, у Польщі - 23%, в Угорщині - 24% ,у Словаччині - 14%. (рис.2.9). Для 28 держав Європейського союзу середній показник рівень тіньової економіки склав 18% у 2021 році, при цьому в Україні він був майже в півтора рази вищим [39].

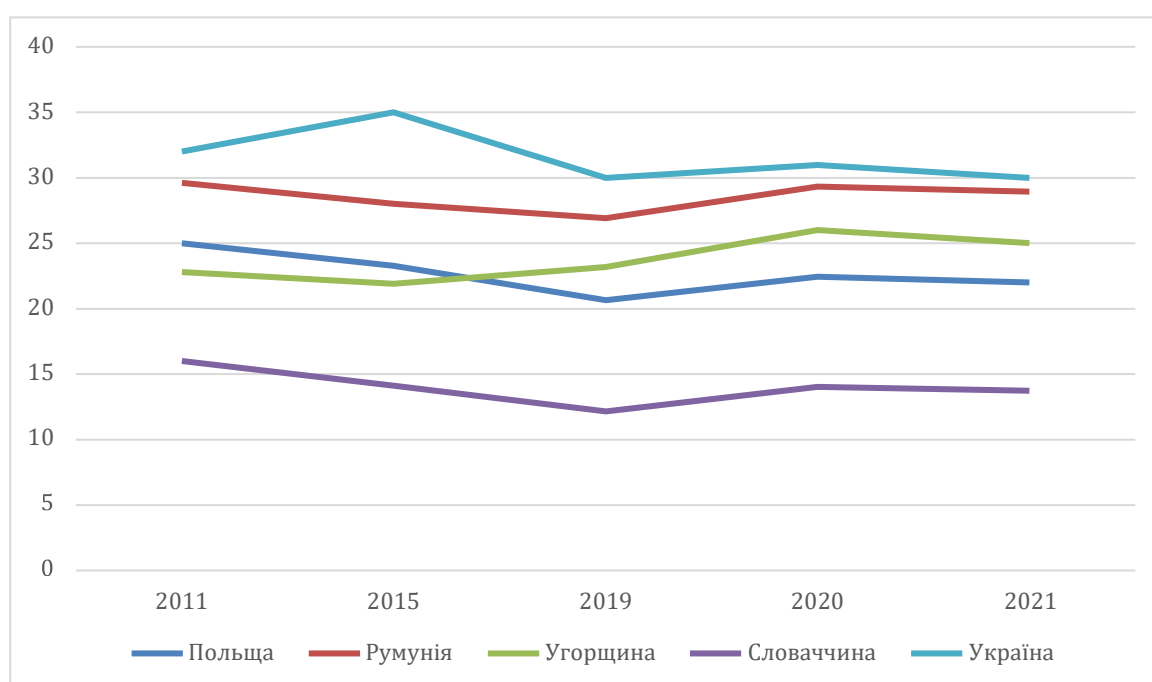

Рисунок 2.9 – Динаміка рівня тіньової економіки в країнах-сусідах України за 2011– 2021 р.р

Джерело: на основі даних [39]

Розбіжності оцінок та їхня достовірність зумовлені недосконалістю використовуваних методів, які в цілому орієнтовані на зіставлення декларованих доходів з реальним споживанням товарів і послуг (метод балансів доходів та видатків), кількості незареєстрованих безробітних із загальною чисельністю працездатних (метод аналізу зайнятості),

використання готівки тіньовим сектором порівняно з грошовою масою (монетарний метод), спожитої електроенергії усього та в задекларованому обсязі випущеної продукції (метод технологічних коефіцієнтів), метод опитування керівників підприємств. Запропоновані економетричні моделі визначення обсягу тіньової економіки з урахуванням чинників впливу на приватні доходи (попит на товари і послуги, офіційного й тіньового доходів, реальні ризики, грошові доходи населення, рівень інфляції, ціни товарів нетривалого і тривалого користування, швидкість зростання грошової маси та , процентна ставка тощо) дали можливість визначити, що обсяг тіньових доходів за варіантами становить 50,0 % та 32,8 % (приведено за твердженням, викладеним у науковій праці [40]).

Одним із дієвих інструментів детінізації у багатьох країнах світу – є насамперед, системи і механізми фінансового контролю за доходами протиправного походження. Так, наприклад: а) в Італії урядовим декретом введена заборона на розрахунки готівкою на крупні суми; б) в Німеччині введено обов'язкове декларування розрахунків з нерезидентами; в) в Японії – обов'язковий фінансовий моніторинг (фінансові установи зобов'язані повідомляти вповноважені державні органи про крупні фінансові операції). Поряд із цим, у Німеччині повідомляти про підозрілі операції до органів фінансового моніторингу повинні не тільки банки та фінансових установи, а й адвокати, аудитори (наведено за даними з джерел [41]).

Існує дві системи повідомлення: пізнього повідомлення, коли до органу фінансового моніторингу подається інформація про підозрілі операції, яка вже попередньо перевірена (у фінансових установах, банках), і раннього повідомлення, коли всі повідомлення від банків, фінансових установ тощо відразу передаються до органу фінансового моніторингу (така система діє в США). При системі раннього повідомлення значним недоліком є те, що органи фінансового моніторингу перевантажуються повідомленнями, які необхідно обробити. Так, у США у відділі по боротьбі з фінансовими злочинами при Міністерстві фінансів контролери розглядають близько 12 млн. фінансових

операцій на рік і тільки 1,0 % з них відносять до підозрілих.

Більшість країн світу мають спеціально уповноважені державні органи, наділені дійовими повноваженнями, правами та правовими засобами щодо виявлення ознак відмивання коштів, що мають злочинне походження.

По-перше, це повноваження власного або спільного з правоохоронними органами розслідування, вони передбачають обов'язкове повідомлення про такі факти (FinCEN в США, NBI у Фінляндії, KOKRIM у Норвегії), а також при результати їхньої перевірки із застосуванням широкого спектра нормативно-правових засобів та прикладного інструментарію (TRACFIN у Франції, MOT у Нідерландах, DAFI у Польщі, StIF-CFI у Бельгії) (засвідчено автором статті за використання матеріалів, що стосуються предмета дослідження, які приведено у наукових працях [42]).

По-друге, запроваджено широкий інформаційний обмін когнітивно-інформаційними засобами зі слідчими органами, їхня інформаційна та прогнозно-аналітична підтримка під час розслідування конкретних фактів, водночас, передача об'єктивних матеріалів до слідства за виявленими фактами окреслена чіткими ознаками та підставами, що є надійною перепорою для передачі матеріалу в угоду особистої або групової зацікавленості.

Достатньо гострим у країнах Євросоюзу є питання вилучення доходів, отриманих злочинним шляхом. Наприклад, за німецьким законодавством злочинні доходи, які конфіскуються до державного бюджету не надходять, якщо є хоча б один потерпілий. Можливості держави щодо отримання таких доходів вкрай обмежені. Так, зокрема, за результатами конфіскації майна, в Німеччині (за неофіційними даними) компенсація потерпілим становила 78,0 %, держбюджет отримав 22,0 %. Нині ця ситуація в Німеччині покращується у зв'язку зі скасуванням доміант, передбачених у положеннях статті Кримінально-процесуального кодексу, яка позбавляла державу можливості отримувати доходи від конфіскації (засвідчено за даними джерела [43]).

Значну увагу реалізації процесів щодо упередження загроз економічній безпеці держави та детінізації економіки приділяють державні корелянти у

США. Там існує багато інституцій, які займаються і опікуються питаннями фінансового моніторингу, а за його результатами – упередженням і боротьбою з тіншовими операціями у різних секторах економіки. А саме: тимчасова бригада з оцінювання масштабів операцій по легалізації кримінальних прибутків; Управління по боротьбі з незаконним обігом наркотиків; Федеральне Бюро Розслідувань; Рада Федеральної резервної системи; Відділ кримінальних розслідувань Податкового управління; Управління з контролю за цінними паперами і тарифами; Комісія з цінних паперів та бірж; Митна служба США; Правоохоронна мережа по боротьбі з фінансовими злочинами-FinCEN.

Міністерству фінансів США відведена провідна роль у боротьбі з тіншовими фінансовими операціями та легалізацією доходів, отриманих нелегальним шляхом. При цьому, Міністр фінансів США власно регулює діяльність та координує зусилля підпорядкованих організацій, притягує до цивільної відповідальності; встановлює вимоги щодо ведення обліку і подання звітності фінансовими установами або звільняє їх від покарання. Звіт про платежі готівкою на суму понад 10 тис. доларів США подається до органів фінансового моніторингу. За свідоме неподання звіту застосовується штраф до 25 тис. доларів США і/або п'ятирічне тюремне ув'язнення.

Об'єктивним є визнати, що у США митною службою контролюється міжнародне переміщення валюти і грошово-кредитних документів на суму понад 10 тис. дол. США. Тим не менш, незважаючи на могутні структури, США за обсягами тіншової економіки у грошовому еквіваленті, за даними неофіційної статистики, є безперечними «лідерами» (засвідчено за даними [44]).

Спільними зусиллями деяких країн були введені обмеження щодо банківської таємниці, обмежено відкриття анонімних рахунків на кшталт Sparbuch, деякі країни «офшорного» типу були змушені деліберізувати законодавство. Рівень тінзації економіки окремих країн світу після введення більш жорсткіших законів стосовно фінансового моніторингу, за даними

Світового банку, дещо знизився, однак рівень зниження все ж таки незначний.

Слабка за рівне економічного розвитку держава може також допомогти пояснити, чому розколота за мовною ознакою Бельгія з'являється з часткою тіньової економіки лише на рівні 17,4 % ВВП, у порівнянні з усього лише 10,0 % для більш централізованих Нідерландів на півночі. У 2012 році іспанський уряд наголошував на штрафі у 127 тис. євро, накладеному на Talleres Masor (компанія з ремонту та обслуговування авто, розташовану в південній частині Іспанії), за те, що вона не сплачувала внесків на соціальне страхування працівників (засвідчено у науковій праці [45]). Ідея полягає у тому, щоб стримати інших суб'єктів господарювання та їхніх корелянтів від прийому на роботу «по-чорному». Тим не менше, іспанські працедавці та економісти свідчать про існування кращого способу боротьби з тіньовою економікою – це лібералізація негнучкого місцевого ринку праці та покращання вимірів продуктивних сил держави. Звичайно, більша частка прихованої економіки обумовлює виникнення умов задля розповсюдження корупції – яка є небезпечною для збалансованості функціонування економічних систем (вона є незаконною і, проте, не має суспільно важливого значення для розбудови виробничо-господарської діяльності інноваційно-інформаційного типу).

У тіньовій економіці є й позитивні, і негативні риси, політики та економісти повинні знати її розмір та структуру. За визначенням, однак, тіньова економіка прагне уникнути викриття і вимірювання. Це створило нішеву галузь, що займається вгадуванням її розміру, але практично немає згоди ані щодо найкращих методів її вимірювання, ані результатів. Тим не менш, деякі речі, проте, є відомими. У бідних країнах прихована економіка є більшою ніж у багатих. Південна Європа має більший «чорний» ринок, ніж Північна. Він також є більшим у країнах, які мають численні обмеження, ніж у більш нерегульованих економіках [45].

Досвід розвинених держав актуальний для України, особливо з огляду на той шлях, який обрала наша країна. Слід зазначити, що Україна зобов'язана вчитися на досвіді, особливо на помилках тих країн, економіка яких давно

перебуває «у повноцінному ринку».

Одним з найбільш значущих чинників, який обмежують зростання тіньової економіки, є посилення відповідальності за злочини в сфері оподаткування. Наприклад, в Німеччині, згідно з Положенням про податки основними податковими злочинами є: ухилення від сплати податків; порушення митних правил; підробка знаків сплати мита [46]

Згідно із законодавством, винний в ухилянні від сплати податків є той, хто незаконно домагається скорочення податкових пільг для себе або для іншого. Кримінальна відповідальність настає, якщо особа повідомляє фінансовим або іншим органам невірні чи неповні дані, які є важливими для оподаткування, або всупереч своїм обов'язкам не повідомляє їм такого роду дані. Даний злочин карається позбавленням волі на строк до 5 років або штрафом. Порушення митних правил (аналог вітчизняної контрабанди) карається позбавленням волі на строк до 5 років або штрафом [46].

Цікавим з точки зору необхідності адаптації до вітчизняного законодавства є такий вид податкового злочину як «приховування особи, яка вчинила один із розглянутих вище злочинів, та приховування викраденого». Покаранню підлягає особа, яка заради власної вигоди або на користь третьої особи набуває або допомагає збуту товарів, прихованих від податку або митних зборів. Даний злочин карається так само, як і ухилення від сплати податків, причому покарання посилюється, якщо винний займається приховуванням у вигляді промислу. Якщо за вчинення одного з податкових злочинів винний засуджений до позбавлення волі на термін від 1 року і більше, то суд може позбавити його права займати державні посади на строк від 2-х до 5 років [47].

У США податкове законодавство, на відміну від країн Європи, передбачає кримінальну відповідальність не лише осіб, які ухиляються від сплати податків, а й посадових осіб та працівників податкової служби. Так, згідно із Зводом законів США, коли будь-яка особа, яка зобов'язана збирати,

розраховувати та вносити будь-які податки, навмисно не збирає, неправильно розраховує та не вносить податок або розраховує його в зайвих розмірах, на неї накладається штраф до 10 тис. дол. та (або) позбавлення волі на термін до 5 років[47].

Особливістю кримінальної відповідальності є те, що вона настає як для фізичних, так і юридичних осіб (корпорацій) і не лише у випадках несплати ними податків, але навіть при спробі ухилитися від сплати податку. Будь-яка спроба уникнути сплати податку передбачає, як правило, умисні дії, що виражаються у приховуванні або перекрученні інформації про доходи. Методом такого приховування є обман, шахрайство або пряма підробка [47].

На нашу погляд, досвід США щодо відповідальності за несплату податків з випадкових доходів слід упровадити у вітчизняну практику. Згідно з даними Державної службистатистики України [54] у 2017 році чисельність неформально зайнятого населення у віці 15-70 років становила 3 млн. 695,6 тис. осіб, або 22,9 % від загальної чисельності зайнятого населення відповідного віку. За неофіційними даними, в Україні без оформлення трудових відносин працює не 3,7, а близько 4,3 мільйона осіб. Підкреслимо, що в нашій країні з кожним роком проводяться заходи, спрямовані на боротьбу із зарплатами «в конвертах», але відчутних результатів вони не приносять. Таким чином, існує необхідність ефективного вирішення даної проблеми з іншого боку: слід боротися не лише з роботодавцями, які беруть на роботу людей без оформлення трудових відносин, а й безпосередньо з тими, хто отримує такий дохід, працюючи без офіційного оформлення. Такі працівники, по суті, стають власниками «випадкового доходу», відповідальність за який передбачена законодавством США.

Ще одним напрямом, який перешкоджає зростанню тіньової економіки, є введення жорстких заходів боротьби з відмиванням грошей. У законодавстві більшості розвинених держав передбачена кримінальна відповідальність посадових осіб банків за недотримання цих вимог і за сприяння у проведенні

сумнівних та підозрілих банківських операцій, яка ґрунтується на Рекомендаціях FATF. FATF (The Financial Action Task Force) – група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей. FATF є міжурядовою організацією мета якої – розвиток і заохочення національної та міжнародної політики по боротьбі з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму. На даний час до FATF входять 35 країн-учасниць та дві міжнародні організації. Україна членом FATF не є, хоча згідно Постанови Кабінету Міністрів України й Національного банку України від 28.08.2001 р. № 1124 [55] органи виконавчої влади, банківські та інші фінансові установи України повинні керуватися у своїй діяльності Сорока рекомендаціями Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей. Незважаючи на дану Постанову, Україна періодично потрапляє до «чорного списку» FATF. Даний список є переліком країн, які недостатньою мірою співпрацюють із FATF, відмовляються від взаємодії з даною організацією або підтримують міжнародний тероризм. На практиці внесення країни до «чорного списку» має пряме відношення до банківської системи та міжнародної торгівлі. Будь-які платежі, які спрямовуються на користь суб'єктів, пов'язаних з країнами, які потрапили до списку, знаходяться під підозрою. У зв'язку з чим багато фінансових організацій з метою уникнення фінансових та іміджевих ризиків відмовляються здійснювати операції із суб'єктами з таких країн [48].

Завдяки доробкам FATF на сьогодні в світовій практиці найбільш поширеною є «трифазна модель», яка передбачає поділ процесу легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, на розміщення, нашарування й інтеграцію. Залежно від схеми відмивання, яка визначається вимогами та можливостями злочинної групи, всі перераховані вище етапи легалізації можуть бути розпорошені як у часі, так і в просторі, охоплюючи кілька кредитно-фінансових установ у різних країнах [19].

При цьому слід враховувати, що в країнах світу економічні компоненти можуть сильно відрізнятися між собою, а це не дає можливості встановити точну відсоткову цифру ефективності зменшення рівня тіньової економіки

прямими методами контролю за рухом грошових мас в тіньовому секторі. Не існує єдиного ідеального підходу, але при цьому окремі типи й комбінації окремих напрямків політики у сфері боротьби з тіньовим капіталом можуть бути більш ефективними або мати меншу кількість побічних негативних наслідків при їх використанні в тій чи іншій країні. У даному випадку необхідно аналізувати досвід найбільш порівнянних країн: за рівнем економіки, населенням, територією, облаштуванням і т.п. [19].

Слід зазначити, що контроль за тіньовим капіталом не є фактором, що зменшує тіньову економіку, він лише перешкоджає її зростанню. Тобто, сам контроль ніяк не замінить необхідність проведення адекватної, «здорової» та вивіреної економічної політики на мікро- і макрорівнях. Особливу увагу слід приділити антиінфляційним заходам, оскільки інфляція є супутником тіньової економіки і перебуває з нею в прямій залежності (зростання інфляції впливає зростання тіньової економіки). Незважаючи на це, контроль за рухом грошових мас повинен бути повним, оскільки вибірковість контролю окремих сегментів тіньової економіки призводить до того, що тіньові суб'єкти переходять у менш контрольовані сегменти або знаходять лазівки для продовження тіньової діяльності. Даний фактор є причиною зростання нових форм і видів контролю, що в кінцевому підсумку лягає тягарем на державний бюджет, оскільки вимагає все більших фінансових витрат [19]

Для України показовим є досвід Китаю, який з метою зниження фінансових ризиків та підтримки здорового ділового середовища ввів тотальний контроль над рухом капіталу, чим і запобіг масовим економічним операціям, пов'язаним із тіньовим сектором економіки [49].

Завдяки вищевказаним заходам влада прагнула гарантувати дотримання зобов'язань перед МВФ, узятих на себе в 1996 р. Дані заходи призначалися для запобігання незаконному витоку капіталу і, в кінцевому рахунку, підтримання стабільного валютного курсу. При цьому в червні 1999 р. влада обмежила зарубіжні операції з юанем, заборонивши місцевим банкам акцептування

грошових переказів, надісланих у країну в національній валюті. Така дія допомогла запобігти нелегальному вивезенню юаня за межі Китаю і була частиною зусиль щодо ускладнення офшорної торгівлі юанем китайськими фінансовими установами. З метою зниження фінансових ризиків та підтримки здорового ділового середовища влада також вживала заходів, які сприяли більш ефективній дії валютного контролю. Вони включали в себе:

- кроки щодо збільшення прозорості регулюючої структури;
- введення рейтингової системи для зовнішньоторговельних компаній;
- створення комп'ютерної мережі для прискорення перевірки документів імпорту;
- суворі штрафи за шахрайство [49].

Введення даних заходів повинно було привести до зменшення навантаження на легальний бізнес, який займається імпортом-експортом, шляхом суворого застосування валютного контролю, законів та регулювання прихованих операцій. Відзначимо, що заходи показали себе з кращого боку. Їх недоліком було те, що в короткостроковій період вони знизили активність зарубіжних інвесторів, але після декількох років, коли «правила гри» стали всімрозумілими, ділове середовище Китаю почало активно розвиватися. Слід зазначити, що дані заходи, поряд з іншими заходами, які проводяться владою Китаю в економічній сфері, призвели до того, що на сьогоднішній день економіка Китаю є другою економікою світу за номінальним ВВП і першою – за паритетом купівельної спроможності [19].

Зарубіжні країни, усвідомлюючи взаємозв'язок тіньової економіки та корупції, намагаються організувати комплексну протидію останній. Для цього були створені спеціальні структури й органи, залучені міжнародні організації, які становлять на сьогоднішній день інституційні основи міжнародної системи деактивації тіньової економіки. Розуміючи важливість боротьби з корупцією, як одного з основних елементів розвитку тіньової економіки, міжнародними організаціями були розроблені правові акти, що сформували законодавчий

фундамент антикорупційної стратегії для країн, які ратифікували дані акти та прийняли їх за основу в своїй внутрішній політиці. Такими актами стали:

- Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р. № ETS 173 [69] (ратифікована Україною 18.10.2006 р. [50]);
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. [51] (ратифікована Україною 04.02.2004 р. [51]);
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. [52] (ратифікована Україною 18.10.2006 р. [52]).

Ефективність вжитих заходів організаціями та органами державного й міжнародного рівнів, які займаються в даний час питаннями протидії корупції, значною мірою залежить від узгодженості їх діяльності та наявності певного координаційного механізму деактивації тіньової економічної діяльності. Як правило, на практиці необхідна взаємодія забезпечується шляхом участі представників національних та міжнародних організацій і органів у спільних заходах, наприклад, у розробці відповідних антикорупційних кампаній. Крім того, діяльність зарубіжних інститутів деактивації тіньової економіки полягає в розробці правових актів для реалізації на їх основі комплексу заходів, що протидіють процесу максимізації економічної вигоди в тішовій економіці. Підсумком їх функціонування є сформоване в економічних суб'єктів усвідомлення складності ведення тішового бізнесу, що стає головним мотивом активізації та залучення економічних суб'єктів до легального сектору економіки [61]. Відзначимо, що інституційне середовище деактивації також доповнюють органи, що забезпечують зворотний зв'язок із громадськістю, до них відносяться громадські неурядові, некомерційні організації та мультинаціональні корпорації. Такі органи, як правило, оцінюють ефективність реалізованого механізму, координують урядові органи під час розробки ефективних норм і правил, створюють єдине інформаційне поле для прозорості взаємодії економічних суб'єктів (підприємців, держави та громадян), при якому використання корупції є ускладненим. Прозорість

взаємодії економічних суб'єктів мінімізує інформаційну асиметрію ринку і тим самим ускладнює використання ними корупції для максимізації своєї економічної вигоди [62]. Оскільки різним організаціям та корпораціям часто доводиться вести частину своєї діяльності за кордоном, то велике значення мають рейтинги корупції, які складають неурядові міжнародні організації по окремих країнах. Дані рейтинги є частиною інформаційного поля, яке спрямоване на підвищення інформованості громадськості про рівень корупції у тій чи іншій країні. За такими рейтингами особливо пильно стежать інвестори, ікраїни, щоб уникнути втрати капіталовкладень, прагнуть у своїх національних антикорупційних стратегіях передбачити підвищення прозорості влади, функціонування державних установ та службовців, незалежність судових органів і багато іншого [19].

В розвинених державах для знищення корупційних ланцюжків впроваджують наступні заходи:

- створення спеціального органу що займається розслідуванням фактів корупції;
- обмеження для державних службовців щодо зайняття приватним підприємництвом та участі в будь-якій діяльності, що приносить дохід (окремі обмеження поширюються також і на близьких родичів службовця);
- створення незалежних судових органів (у деяких країнах створюється окремий суд, який займається справами, пов'язаними з корупцією);
- підготовка висококваліфікованих кадрів для державних органів;
- створення для державних службовців високого рівня соціального, правового й матеріального забезпечення;
- введення високих етичних стандартів для державних службовців;
- усунення адміністративних бар'єрів для бізнесу;
- створення для громадян можливості вільно повідомити про факт хабарництва (через сайти, «гарячі» лінії і т.п.);
- підвищення обізнаності громадськості про роботу державних органів та державних службовців;

– значні санкції для службовців, які беруть участь у корупційних схемах (конфіскація майна, позбавлення волі, страта) і т.п. [53].

Дані заходи в різних комбінаціях використовуються у своїх державних антикорупційних програмах країнами, які перебувають у стані боротьби з тіньовою економікою. Наприклад, в Ізраїлі антикорупційна атмосфера забезпечується системою «певного дублювання моніторингу» за можливими корупційними діями. Він здійснюється урядовими організаціями та спеціальними підрозділами поліції, відомством Державного контролера, що є незалежним від міністерств і державних відомств, та громадськими організаціями типу «Відомства за чистоту уряду». Дані організації досліджують можливі корупційні прояви, а в разі їх виявлення – інформують органи розслідування. Причому отримана інформація повинна в обов'язковому порядку доводитися до відома громадськості. В Ізраїлі, у зв'язку із значними соціальними пільгами для чиновників та неминучістю суворого їх покарання при виявленні випадків корупції, низова корупція практично відсутня. Доведених до суду корупційних злочинів в Ізраїлі не більше 5 %, проте репутація людини, яка має відношення до корупційного скандалу, вкрай небажана [54].

Схожа система діє і в Нідерландах, яка дозволяє досягти мінімальної інформаційної асиметрії. Важливим інституційним заходом є моніторинг можливих точок виникнення корупційних дій у державних та громадських організаціях і суворий контроль над діяльністю осіб, які перебувають в даних точках. Зібрана та проаналізована інформація дозволяє здійснювати підбір осіб на посади, небезпечні з точки зору корупції [54]. Крім цього, в країні діють наступні процедурні та інституційні заходи, спрямовані на запобігання корупції:

- покаранням за корупцію є заборона подальшої роботи в державних органах, із втратою службовцем усіх зароблених пільг та привілеїв;
- розвинена система заохочення за виконання службовцем своїх обов'язків суворо в рамках закону;

– для боротьби з корупцією створено спеціальний орган, який володіє значними повноваженнями щодо виявлення випадків корупції.

Швеція до середини XIX століття вважалася країною, наскрізь ураженою корупцією. Але після прийнятого елітою і керівництвом країни стратегічного рішення про повну модернізацію країни, в ній був розроблений і почав виконуватися комплекс заходів, спрямованих на повне вилучення меркантильних міркувань у чиновників. Держрегулювання було засновано на стимулах чесного і відповідального управління – через податки, пільги та субсидії, а не за допомогою заборон і дозволів, одержуваних з тих чи інших органів влади. Для громадян було відкрито доступ до внутрішніх документів державного управління, що дозволило всім бажаючим розуміти, як працює держава, а головне – була створена незалежна й ефективна система правосуддя. Одночасно шведський парламент і уряд встановили високі етичні стандарти для чиновників і стали домагатися їх виконання. Лише через декілька років чесність стала престижною нормою серед державної бюрократії. Заробітні плати чиновників спочатку перевищували заробітки робітників у 12-15 разів. Однак з часом цілеспрямованими зусиллями уряду країни дана різниця знизилася до двократної. Сьогодні у Швеції один із найнижчих рівнів корупціїв світі [19].

У ПАР рівень корупції сьогодні нижчий, ніж у багатьох європейських державах. Домоглися цього за допомогою прийняття нових законів (зокрема, зобов'язавши уряд звітувати перед парламентом), обов'язкового подання чиновниками і депутатами майнової декларації, максимальної відкритості державної системи [54].

Сьогодні Сінгапур є однією з найбільших «чистих» в корупційному відношенні азіатських держав. Влада Сінгапуру дійсно змогла створити ефективний механізм боротьби з корупцією, який реально діє і дає результати. Боротьба з корупцією тут ведеться безперервно. Про це свідчить наявність постійно діючого спеціалізованого органу по боротьбі з корупцією – Бюро з розслідування випадків корупції, засноване у 1952 році. Бюро перевіряє

випадки зловживань серед державних чиновників та повідомляє про них відповідним органам для вжиття необхідних заходів у дисциплінарній сфері. Також бюро вивчає методи роботи потенційно схильних до корупції державних органів з метою виявлення можливих «слабостей» в системі управління. Головна ідея антикорупційної політики Сінгапуру полягає у «прагненні мінімізувати або усунути умови, які створюють як стимул, так і можливість схиляння особистості до скоєння корумпованих дій». Це досягається за рахунок цілої низки антикорупційних принципів, наприклад:

- оплата праці держслужбовців відповідно до формули, прив'язаної до середньої заробітної плати успішно працюючих у приватному секторі осіб;
- суворі заходи вживаються по відношенню до обох сторін: і тих, хто дає хабара, і тих, хто його бере;
- контрольована щорічна звітність державних посадовців з відомостями про їх майно, активи та борги;
- суворий розгляд справ про корупцію відносно високопоставлених чиновників для підтримки морального авторитету непідкупних політичних лідерів;
- жорстке забезпечення режиму конфіденційності для секретної інформації та захист інформаторів, які повідомляють про випадки корупції;
- ротація чиновників, непередбачені перевірки «за методом випадкових чисел»;
- кожні 3-5 років – моніторинг, аналіз та перегляд антикорупційних заходів [19].

Висновки до 2 розділу

Проведений аналіз та оцінка масштабів тіньової економіки та впливу тіньової економіки на економіку України. дозволяє сформулювати наступні висновки:

Існуючі методики оцінки здебільшого є неточними, їх підрахунки приблизні та спотворені. Усе це робить застосування традиційних методів

оцінки тіньової економіки приблизними. Незважаючи на це, визначаючи розміри й динаміку тіньової економіки, нами був застосований інтегральний показник, який з найбільш повною достовірністю показує рівень тіньової економіки. За оцінками, які супроводжуються описом методів, тіньова економіка становить близько 34% від легальної. З урахуванням існуючих методик були встановлені загальні тенденції розвитку тіньової економіки в Україні. На сьогоднішній день вони є критичними: тіньова економіка повністю інтегрувалася в офіційну економіку України, в ній переплетені найрізноманітніші інтереси, які, по суті, обумовлюють її розвиток.

В Україні тіньова економіка абстрактної загрози перетворилася на реальну. На зменшення рівня тіньової економіки вплинули не розроблені в країні способи боротьби з нею, а фактичне зменшення реального ВВП.

Основні негативні впливи тіньової економіки на економіку країни полягають у наступному:

по-перше, тіньова економіка зменшує надходження грошових коштів до бюджету у вигляді податків, скорочує потенційну базу оподаткування. Це призводить до: браку грошей у держбюджеті України, нарощування позикових коштів та збільшення держборгу України;

по-друге, на території України під дією тіньової влади виникла «держава в державі», яка проникла у легальні сфери та суспільне життя, а тому частина рішень у економічній політиці приймається врозріз із держінтересами;

по-третє, тіньовий сектор економіки робить участь господарюючих суб'єктів у легальному секторі економіки часто – нерентабельною;

по-четверте, тіньова економіка впливає на точність офіційних даних економічної статистики, спотворює уявлення про реальну продуктивність економіки України, ускладнює розробку адекватних державних стратегій або програм розвитку економіки;

по-п'яте, тіньова економіка впливає на економічний рівень розвитку регіонів України, що спричиняє виникнення економічного дисбалансу, соціальної напруги та деструктивних явищ у масштабі всієї країни.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ТА СПОСОБИ ДЕТИНІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Адаптація зарубіжного досвіду боротьби з тіньовою економікою в Україні

Досвід розвинених держав актуальний для України, особливо з огляду на той шлях, який обрала наша країна. Слід зазначити, що Україна зобов'язана вчитися на досвіді, особливо на помилках тих країн, економіка яких давно перебуває «у повноцінному ринку».

Прикладом для використання заходів детинізації економіки для України може бути досвід республіки Польща, яка в період 1991—2015 рр. знизилася рівень тіньової економіки з 34,5% до 19,1% ВВП, тобто на 15,4 в. п. Це зниження мало поступовий і перманентний характер та майже не змінювало своєї тенденції. Воно відбувалося не за рахунок різкої лібералізації податкових ставок. З початку 90-х років і до сьогодні польська податкова система розвивається поступово. Мета полягає в залученні іноземних інвестицій, внаслідок чого створюються нові робочі місця. Рівень фактичного податкового навантаження у 2015 р. знизився всього лише на 1,6 в. п. порівняно з 1991 р. Впродовж аналізованого періоду його максимальне значення було зафіксоване у 1993 р. — 39,2%, а мінімальні у 2009 та 2010 рр. — 31,4% та 31,1% відповідно. Ставки корпоративного податку за цей період поступово скоротилися з 40% (діяла до 1996 року) до 19% (впроваджена в 2004 році). З 1 січня 2017 року було запроваджено знижену ставку корпоративного податку у розмірі 15% для малого бізнесу, річний фінансовий дохід якого не перевищує 1,2 млн євро, та для суб'єктів господарювання, які функціонують перший рік на ринку. Впродовж означеного періоду скоротили ставки податку доходів фізичних осіб. Загалом польський уряд удосконалив фіскальне

законодавство за задля його гармонізації з законодавством країн Європейського союзу [55].

Найефективнішим заходом детінізації польської економіки була фіскалізація, яка полягає у використанні фіскальних пристроїв для запису операцій, що підлягають оподаткуванню, та іншої податкової інформації на фіксовану пам'ять. З початку 2018 року польський уряд впровадив новий вид касових апаратів, які видають електронні квитанції замість паперових, а також надсилають періодичні звіти на всі записи касових апаратів до нової ІТ-системи податкових органів. Метою усього цього є просування безготівкових операцій, що, як правило, є одним з найефективніших інструментів боротьби з тіньовою економікою. Клієнти, які не звикли користуватися платіжними картками, також мають можливість використовувати нову систему. Оскільки нові касові апарати мають доступ до Інтернету й надсилають електронні квитанції на електронну адресу або ж на номер телефону. Залишається й можливість отримання роздрукованого підтвердження купівлі-продажу. Оцінки показують, що за рахунок цього нововведення, надходження від ПДВ збільшилось приблизно на 3 млрд злотих на рік [56].

Серед заходів, які сприяли детінізації польської економіки, також мало місце впровадження Міністерством фінансів національних чекових лотерей. Вони тривали 12 місяців та супроводжувалися кількома освітніми кампаніями. Згідно з правилами, кожен мав можливість зареєструвати свої квитанції в Інтернеті та виграти приз. Чим більше реквізитів учасник реєструє, тим більше шансів на перемогу [57].

Серед призів, виграних у лотереях, були автомобілі, ноутбуки, планшетні комп'ютери та ін. Як заявляли представники польського уряду, головною метою лотерей було не отримання додаткових податкових надходжень, а в першу чергу підвищення податкової свідомості громадян. Населення повинно вимагати квитанції, оскільки це захищає права споживачів та гарантує сплату податку економічним агентом. Лотерея

підтримує таким чином чесних платників податків.

На відміну від Польщі, Грузія в контексті впровадження реформ діяла значно радикальніше, тому сьогодні стала прикладом наслідування для України. Зокрема широко поширеною є думка, що детінізація вітчизняної економіки потребує повної лібералізації податкового законодавства, як це було зроблено нашими південно-східними сусідами. До 2003 року сфера оподаткування була однією з найбільш проблемних в Грузії. Процес збору податків був складним через відсутність добре функціонуючого виконавчого органу, низького рівня податкової дисципліни платників податків та ряд інших серйозних проблем. Внаслідок революційних подій, які мали місце в Грузії наприкінці 2003 року, новостворений уряд зобов'язався глибоко реформувати податкову систему задля зменшення випадків податкових та адміністративних зловживань. Наприкінці 2004 року кількість податків та їх ставки було радикально знижено, а процес адміністрування значно спрощено, внаслідок чого грузинська податкова система стала однією з найліберальніших в Європі [58].

Загальна кількість податків була скорочена з двадцяти до семи (до шести з 2008 року). Усі податки з низькою фіскальною ефективністю були скасовані. Результатом такого реформування стало збільшення ВВП на душу населення за підсумками 2008 р. у 2,6 рази порівняно з 2004 р. [59]. Серед іншого в Грузії було спрощено процедуру подання податкової декларації, скасовані спонтанні перевірки, спрощено дозвільну систему здійснення підприємницької діяльності та ін.

З даних, наведених в таблиці 3.1 можна зробити висновок, що найбільша зміна відбулася зі ставками податків на особисті доходи громадян. Так, до реформи ставки податку на дохід були прогресивними та коливалися в межах 12—20%, більше того маломісце існування ряду пільг щодо деяких видів доходів та для окремих груп платників [59].

Таблиця 3. 1. - Кількість податків та розміри їх ставок в Грузії

	2003-04	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість податків	21	7	7	7	6	6
ПДВ	20%	20%	18%	18%	18%	18%
Податок з доходів громадян	12-20%	12%	12%	12%	25%	20%
Соціальні внески	33%	20%	20%	20%		
Податок на прибуток	20%	20%	20%	20%	15%	15%
Податок на прибуток з дивідендів	10%	10%	10%	10%	10%	5%
Податок на відсоток	10%	10%	10%	10%	10%	5%
Податок на власність	<1%	<1%	<1%	<1%	<1%	<1%

Примітка: податок на власність — місцевий податок, ставка якого коливається в залежності від регіону, але не перевищує 1% податкової бази.

Джерело: Міністерство фінансів Грузії [59]

Гостра проблема корупції в податкових органах, яка особливо притаманна для України, у Грузії вирішувалася шляхом реорганізації податкових органів як на центральному, так і на місцевому рівнях. У процесі її здійснення було значно збільшено рівень оплати праці державних службовців, які відповідали за збір податків, окрім того, їх ряди було очищено від тих, хто підозрювався в корупційних діях. Посилення інформованості громадськості щодо прав та обов'язків платників податків також допомогло приборкати хабарництво та ухилення від сплати податків [60].

У Грузії в 2012 році, як і в Польщі, використовувався досвід впровадження чекової лотереї. Вона розпочалася одночасно з запровадження касових апаратів на базі GPRS по всій країні. Ці машини дозволили Службі доходів Грузії оперативно збирати інформацію про поточні доходи компаній на своїх онлайн-серверах. Це було зроблено задля боротьби з тіньовою економікою та контролю над доходами компаній, а отже, щоб мати можливість ефективно стягувати податки. Знову ж таки, лотерея, перш за все, мала мету мотивувати споживачів

вимагати квитанції при операціях купівлі-продажу, оскільки вони служили дійсним квитком для участі в лотереї [61].

Результати такої політики Грузії в контексті детінізації економіки були досить неоднозначними. З однієї сторони, Міністерство фінансів Грузії заявило про покращення показника дотримання податкового законодавства (розраховується як відношення фактичних податкових надходжень до потенційних податкових надходжень, який зріс з 35% до 78—85%. Про детінізацію економіки також свідчили стрімке зростання ВВП країни й зростання податкових надходжень до бюджету більше, ніж у 2,5 рази у 2008 році порівняно з 2004 роком [62].

Цікавим є досвід боротьби з тіньовою економікою в частині ухилення від сплати податків в Словаччині. Підтвердження ефективності таких заходів є зниження показника рівня тіньової економіки з 18,5% ВВП у 2002 р. до 12,5% ВВП у 2015 р. Ставки трьох найважливіших з фіскальної точки зору податків (податку на доходи фізичних осіб, корпоративного податку та ПДВ) було уніфіковано в єдину ставку — 19% [63].

До реформи ставка податку на доходи фізичних осіб була прогресивною та коливалася в межах від 10% до 38%; корпоративний податок мав базову ставку в розмірі 25% та дві пільгові ставки в розмірі 18% та 15%; базова ставка ПДВ складала 20%, а пільгова — 14% [64].

Податкову базу з податку на доходи фізичних осіб та корпоративного податку було розширено за рахунок скасування великої кількості існуючих пільг. Реформою також було скасовано податки з незначним фіскальним потенціалом. Натомість відбулося збільшення ставок акцизного податку на нафтопродукти, тютюнові вироби та алкогольні напої. Відтак можна констатувати, що зниження податкового тягаря з прибуткових податків було компенсовано шляхом збільшення ставок податків на споживання, що збільшило стимули до роботи та заощаджень. Це підтверджується й даними наведеними у таблиці 3.2.

Таблиця 3. 2. - Податкові надходження у 2003 та 2004 роках у Словаччині, млрд словацьких крон

	Номінальні надходження	Частка	Номінальні надходження	Частка
Податкові надходження	217.6	100.0%	233.5	100.0%
Прямі податки	82.7	38.0%	68.9	29.5%
Податок на доходи фізичних осіб	39.9	18.3%	34.1	14.6%
Корпоративний податок	33.6	15.4%	29.1	12.5%
Вираховуваний дохідний податок (Withholding income tax)*	9.1	4.2%	5.7	2.4%
Непрямі податки	118.3	60.9%	149.5	64.0%
ПДВ	80.7	41.9%	104.9	44.9%
Акцизний податок	37.6	19.0%	44.6	19.1%

Примітка: * включає доходи від оподаткування дивідендів.

Джерело: за даними Міністерства фінансів Словаччини [65]

У 2012 році уряд Словаччини схвалив план дій щодо боротьби з шахрайством у сфері оподаткування на 2012—2016 рр., який містить 50 заходів, число яких у 2015 році збільшилось ще на 30. Переважна більшість заходів стосувалася покращення адміністрування ПДВ. За оцінками Міністерствами фінансів реалізація плану протягом 2012—2015 рр. призвела до додаткових надходжень від ПДВ у розмірі 1,6 млрд євро. Також позитивний вплив мав місце й на надходження з корпоративного податку, який оцінювався в додаткових 0,4 млрд євро [66].

Розробка та реалізація національних програм та стратегій в контексті боротьби з тіньовою економікою є поширеною світовою практикою. З 1996 року уряд Фінляндії реалізував уже шість резолюцій відповідно до плану дій щодо зменшення тіньової економіки. Як показує практика, найбільш ефективними є превентивні заходи боротьби з тіньовою економікою. Резолюції готувалися шляхом тісної співпраці між різними міністерствами та державними органами, а підготовка

координувалася Міністерством внутрішніх справ. Результатом такої діяльності стало зниження обсягів тіньової економіки Фінляндії на 4—5% ВВП країни [67].

Ще однією країною, яка розробила та реалізовує національну програму протидії тіньовій економіці, є Сербія. Відповідний стратегічний документ було представлено сербським урядом за підтримки Національного альянсу для місцевого економічного розвитку (National Alliance for Local Economic Development — NALED) й Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Метою програми є зменшення рівня тіньової економіки з 30,1% до 26,7% ВВП до 2020 року. Основними стратегічними цілями програми були:

- 1) покращення ефективності нагляду за тіньовими фінансовими потоками (краща координація діяльності податкових інспекцій, співпраця між податковими інспекціями та митницями);
- 2) покращення функціонування фіскальної системи (удосконалення системи фіскалізації та розширення її меж);
- 3) зниження парафіскального тягаря для бізнесу;
- 4) підвищення обізнаності населення про негативні наслідки тіньової діяльності, що сприятиме зростанню податкової моралі громадян [68].

Легалізація раніше прихованих доходів можлива за рахунок запровадження податкової амністії та програм репатріації активів, які мають довгу історію застосування та залишаються одним із найпопулярніших інструментів детінізації економіки в світі. Міжнародний досвід засвідчує, що амністія сприяє зростанню надходжень до бюджету, що є надзвичайно важливим у часи рецесії або фінансової кризи. Проте, як показує практика, ефективна амністія є скоріше виключенням, ніж нормою [69].

Однією з найуспішніших країн у контексті впровадження податкових амністій є Італія. З початку 2000-х років італійські уряди декілька разів запроваджували програми податкової амністії у своїх

фіскальних законах, відомих як «Scudo Fiscale». Перший закон про податкову амністію був чинним з вересня 2001 року до травня 2002 року, тобто близько 8 місяців. Наступна амністування тіньових доходів, яке розглядалося як продовження першої програми податкової амністії, було запроваджено вже в 2003 році [70].

Чергова податкова амністія в Італії була запроваджена у 2009 році (серпень 2009 — квітень 2010) та мала неабиякий успіх, зокрема завдяки запровадженню схеми, за якої забезпечувалася повна анонімність осіб, котрі забажали задекларувати чи повернути на батьківщину свої доходи. Економічним результатом стало декларування більше, ніж 100 млрд євро тіньових доходів та додаткові надходження до бюджету в сумі близько 5 млрд євро. Успішність цієї програми також пояснюється низькою податковою ставкою, яка стягувалася з задекларованих доходів — всього 5% [71].

У грудні 2014 року італійський уряд оголосив про проведення останньої одноразової податкової амністії (Voluntary disclosure program), яка запроваджувалася відповідним законом [61] та тривала близько року. В основному вона була спрямованою на репатріацію капіталу з-за кордону, а також боротьбу з офшорним ухилянням від сплати податків. На відміну від попередніх амністій, розкриті активи обкладалися податком на повну ставку з суттєвими звільненнями від грошових санкцій за незадекларовані доходи та імунітетом від переслідування за фінансові злочини. Проте економічним агентам, які скористалися амністією, довелося оголошувати своє ім'я, банківську інформацію та посередників, щоб дозволити податковим органам перевірити походження активів. На кінець 2015 року детінізація доходів склала 60 млрд євро, що збільшило податкові доходи бюджету на 4,4 млрд євро [72]. Такі позитивні результати сприяли оголошенню нової податкової амністії в жовтні 2016 року.

Загалом практика використання податкових амністій та програм

добровільного розкриття, як інструменту детінізації економіки застосовувалася майже в усіх розвинутих країнах (США, Німеччина, Великобританія, Франція, Бельгія та ін.) та країнах, що розвиваються (Грузія, Росія, Туреччина, Португалія, Угорщина та ін.). Результати деяких з них узагальнені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3. - Економічний ефект від проведення амністії/програми добровільного розкриття деяких країнах

Країна	Період амністії/програм и добровільного розкриття	Обсяги детінізованих доходів	Обсяги одержаних податкових надходжень
Італія	2001-2002	€58,8 млрд	€1,47 млрд
	2003	€14,9 млрд	€0,6 млрд
	2009-2010	€100+ млрд	€5+ млрд
	2015	€60 млрд	€4,4 млрд
Німеччина	2004	€3,6 млрд	€903 млн
Бельгія	2004	€5,7 млрд	€496 млн
Росія	2007	\$1,15 млрд	\$150 млрд
Угорщина	2014-2015	\$325 млн	-
Португалія	2005	€1,6 млрд	€41 млн
	2010	€1,7 млрд	€83 млн
	2012	€3,4 млрд	€258 млн
Казахстан	2001	\$480 млн	-
	2006-2007	\$6,8 млрд	\$680 млн

Джерело: складено за даними [61и—71]

Зважаючи на глибину проблеми тіньових доходів в Україні, на нашу думку, доцільним було впровадження широкомасштабної комбінованої амністії у нашій країні, яка складалася з одноразової і довгострокової амністій та тривала 2 роки. Протягом першого року при репатріації чи декларуванні прихованих доходів економічні агенти повинні звільнитися від адміністративних та фінансових санкцій та сплачувати знижену ставку податку. Походження задекларованих доходів перевірятися не повинно, крім того необхідним є забезпечення

повної анонімності тих суб'єктів господарювання чи громадян, які вирішили детінізувати свої активи. Протягом другого року, амністування доходів повинно відбуватися зі стягненням повної ставки податку та мінімальними штрафними санкціями. Усі амністовані кошти повинні бути розміщені на спеціальних рахунках в українських банках [73].

Запровадження такого типу амністії хоча й відступає від певних норм моралі, оскільки амністованими можуть бути кошти, отримані внаслідок корупції або кримінальних злочинів, проте може мати значні позитивні фінансові та фіскальні ефекти. Анонімність, відсутність перевірки задекларованого доходу та довготривалість амністії нівелюватимуть недовіру економічних агентів до державних органів влади та осуд зі сторони громадськості. Обов'язковість розташування коштів в українських банках стимулюватиме розвиток банківської системи та знизить кількість готівки в обігу. Необхідність другого року амністії полягає у створенні певного психологічного стимулу для економічних агентів максимально детінізувати свої активи в перший рік. На нашу думку, необхідно законодавчо закріпити, що всі додаткові надходження отримані державою внаслідок амністування фінансових активів повинні бути використані в межах капітальних видатків державного бюджету

15 червня 2021 року Верховна Рада прийняла Закон України Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету № 1539-IX. Він запускає так звану податкову амністію. Цілями якої є

- повернути повернення грошових коштів до бюджету України;
- дати можливість населенню обнулитися перед наступним етапом контролю доходів через непрямі методи.

Відповідно до нього Закону № 1539-IX Одноразове (спеціальне) добровільне декларування - це особливий порядок добровільного декларування фізичною особою, визначеною пунктом 3 цього підрозділу, належних їй активів, розміщених на території України та/або за її межами, якщо такі активи фізичної особи були одержані (набуті) такою фізичною особою за рахунок доходів, що підлягали в момент їх нарахування (отримання) оподаткуванню в Україні та з яких не були сплачені або сплачені не в повному обсязі податки і збори відповідно до вимог законодавства з питань оподаткування та/або міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та/або які не були задекларовані в порушення податкового та валютного законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, протягом будь-якого з податкових періодів, що мали місце до 1 січня 2021 року [74].

Одноразове (спеціальне) добровільне декларування проводиться з 1 вересня 2021 року до 1 вересня 2022 року (далі - період одноразового (спеціального) добровільного декларування) та передбачає сплату збору з одноразового (спеціального) добровільного декларування в порядку, строки і розмірах, встановлених цим Кодексом, та виконання інших умов, визначених цим підрозділом. Кампанія одноразового добровільного декларування активів громадян, так звана «податкова амністія» почалася 1 вересня 2021 і до 1 вересня 2022 року повинна була закінчитися. Але у зв'язку з воєнним станом, законодавством, термін продовжено до 1 березня 2023 року.

На 10 січня 2022 року у межах кампанії податкової амністії капіталів українці задекларували 1 191 млн грн, з яких бюджет отримав 72,2 млн грн.

3.2. Імплементация міжнародних стандартів у напрямку удосконалення державної політики протидії розвитку тіньової економіки в Україні

Проблема регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки в Україні актуальна для всіх без винятку країн світу. Більше того, за даними іноземних експертів, у глобальному масштабі це питання має тенденцію до загострення. За оцінками Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), рівень тінізації економіки за останні 5 років зростає щорічно на 6,2 %, а загальне економічне зростання становило у середньому 3,5 %. Ця негативна тенденція негативно впливає на стратегічні орієнтири довгострокового соціально-економічного розвитку будь-якої країни [75].

FATF визначає обсяги тіньової економіки у високорозвинених країнах на рівні 17 % ВВП, у країнах, що розвиваються — 40 % ВВП, у країнах з перехідною економікою — більше 20 % ВВП. За даними Світового банку, у сфері світової тіньової економіки щорічно виробляється товарів та надається послуг на 8–10 трлн. дол. США [74].

Доходи, одержані не законним шляхом, формують фінансову базу для організованої злочинності й корупції, а також найчастіше є основним джерелом фінансування екстремістських груп, діяльність яких має яскраво виражений транснаціональний характер. Так, за оцінкою Міжнародного валютного фонду, обсяг коштів, що щорічно відмиваються й отримані внаслідок різних злочинів, становить 2–5 % світового валового внутрішнього продукту [75].

Міжнародні стандарти протидії розвитку тіньової економіки — це визнані у більшості демократичних держав світу еталони діяльності відповідних державних органів щодо запобігання, припинення незаконних проявів з боку окремих осіб, що мають намір одержати не законним

шляхом відповідні доходи. Саме така діяльність пов'язана з внутрішніми заходами державних органів і конкретними діями, спрямованими на міжнародне співробітництво в цій сфері.

До ключових завдань розвитку міжнародного співробітництва у напрямку державного регулювання протидії розвитку тіньової економіки доцільно віднести, по-перше, активізація діяльності щодо припинення відтоку за кордон доходів, одержаних злочинним шляхом; по-друге, своєчасне виявлення найбільш корумпованих та великих за своїм розміром схем незаконного відтоку тіньового капіталу за останні роки та застосування дієвих заходів (разом з правоохоронними органами) щодо повернення їх до України.

Відповідно до міжнародних стандартів Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» у розділі VII «Міжнародне співробітництво» визначено загальні засади міжнародного співробітництва у зазначеній сфері (стаття 22) та повноваження державних органів щодо забезпечення міжнародного співробітництва (стаття 23) [76].

Міжнародне співробітництво щодо державного регулювання протидії розвитку тіньової економіки, здійснюється суб'єктами державного фінансового моніторингу за принципом взаємності відповідно до цього Закону, міжнародних договорів України, обов'язковість дотримання яких надана Верховною Радою України, іншими нормативно-правовими актами з урахуванням рекомендацій та стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), Спеціального експертного комітету Ради Європи з питань оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL), Європейського Союзу, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Егмонтської групи підрозділів фінансових розвідок, Організації Об'єднаних Націй, з якими Україна і співпрацює [75].

Результати проведеного аналізу дали підстави стверджувати, що за останні 4 роки Державною службою фінансового моніторингу та іншими державними регуляторами не було вжито практично ніяких функціональних заходів щодо легалізації фінансових ресурсів, які незаконно переводилися в офшорні зони, або вивозилися готівкою. Наприклад, унаслідок корупції незаконно проводилися тендери в міністерствах і відомствах на проведення робіт та послуг, закупівлю товарів, і, внаслідок цього, бюджетні кошти виводилися із бюджетів усіх рівнів та перераховувалися на підставні фірми, які і переводили кошти в офшорні зони; рейдерські захвати підприємств, власником майна яких через судові рішення ставали інші особи, які надалі і легалізували це майно та ін. [75].

Державна служба фінансового моніторингу України, як державний орган, що здійснює регулювання та нагляд у сфері протидії розвитку тіньової економіки, проводить обмін інформацією з іноземними підрозділами фінансової розвідки відповідно до статуту Егмонтської групи та Меморандумів про взаєморозуміння. Держфінмоніторингом України за період діяльності укладено 69 Меморандумів про взаєморозуміння з іноземними підрозділами фінансової розвідки (ПФР) [75].

Останні роки знаменувались тим, що розвинені країни активно розпочали боротьбу з тіньовим сектором економіки. У більшості цих країн створено законодавчу базу для судового переслідування осіб, винних у незаконному отриманні доходів та їх легалізації, реалізовано систему заходів щодо конфіскації доходів, отриманих злочинним шляхом, у тому числі регламентовано відповідні заходи протидії цьому виду злочинів і пов'язаний з їхньою реалізацією механізм взаємодії національних правоохоронних і контролюючих органів.

Система міжнародних стандартів щодо протидії розвитку тіньової економіки, являє собою раціональну побудову взаємозалежних елементів заснованих на загальних та спеціальних принципах міжнародних

взаємовідносинах. В основі системи лежать загальні принципи, а саме: принцип суверенної рівності, принцип співробітництва, принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань [77].

У міжнародних нормативно-правових актах можна виділити спеціальні принципи, які є комплексними та системо утворюючими по відношенню до загальних. До таких принципів належать: принцип установлення у національному законодавстві відповідно до норм міжнародного права кримінальної та адміністративної відповідальності за розвиток тіньової економіки в країні; принцип співробітництва уповноважених державних органів, принцип обмеження банківської таємниці в інтересах боротьби з цим видом злочинів, принцип неприпустимості невмотивованої відмови у правовій допомозі. Такі принципи чітко прослідковуються в міжнародних нормативно-правових актах, що регулюють співробітництво щодо регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки [77].

Система міжнародних стандартів щодо регулювання протидії розвитку тіньової економіки, включає такі комплексні взаємопов'язані елементи: норм, спрямованих на наближення національного законодавства до міжнародних стандартів, що встановлюють кримінальну та адміністративну відповідальність за правопорушення у даній сфері; норм, що регулюють обмін інформацією й співробітництво в сфері оперативно-розшукової діяльності; норм, що регулюють надання правової допомоги при проведенні розслідувань і судових розглядів; норм, що регулюють створення й співробітництво підрозділів фінансової розвідки; норм, що визначають повноваження державних регуляторів та фінансових інститутів; норм, спрямованих на удосконалення національних превентивних заходів, що ускладнюють можливе здійснення цього злочину [75].

Міжнародна система протидії розвитку тіньової економіки, являє собою сукупність міжнародних та національних інституціональних і

правових механізмів, спрямованих на попередження, виявлення й припинення діянь, що мають на меті скоєння злочину щодо незаконного отримання доходів: кримінально-правові, адміністративно-правові та фінансово-правові методи регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з цим. Зазначена система складається з таких елементів: міжнародні договори й акти; міжнародні й регіональні організації та інші органи; національні організаційно-правові системи протидії розвитку тіньової економіки [76].

Предметом у рамках такої міжнародної системи щодо детінізації економіки є спеціальний комплекс фінансових, контролюючих і оперативних заходів, спрямованих на попередження, виявлення й нейтралізацію економічних операцій, пов'язаних із зазначеними правопорушеннями, а також діяльність адміністративних та правоохоронних органів.

Міжнародна система протидії розвитку тіньової економіки, що традиційно складається з інституціональних і правових основ, містить у собі також сукупність національних режимів протидії цьому виду злочинів.

Ключовою особливістю такої міжнародної системи є те, що одночасно з регулюванням міжнародного співробітництва у встановленій сфері між компетентними органами різних держав передбачається також забезпечення формування відповідних національних режимів у кожній країні [75].

Міжнародні стандарти протидії розвитку тіньової економіки, закладають основи організації й нормативно-правового забезпечення національних режимів у цій сфері й передбачають діючий механізм перевірки їх реалізації, у зв'язку із чим ефективність національних режимів є відображенням ефективності реалізації відповідних міжнародних стандартів і відповідно самої міжнародної системи. Тому, у результаті аналізу нормативно-правового забезпечення національної системи регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки, було

виокремлено два рівні: міжнародний і національний.

Міжнародні стандарти щодо регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки, проявляються у запропонованих заходах, закріплених у документах Ради Безпеки ООН, Ради Європи, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, а також рекомендаціях FATF й інших спеціалізованих міжнародних структурах.

Серед міжнародних організацій, які значну увагу приділяють проблемі протидії розвитку тіньової економіки, особливе місце посідає FATF, оскільки запропоновані нею важелі є комплексними та системними. У FATF розуміють, що розвиток тіньового сектору економіки, негативно впливає на економічний розвиток будь-якої країни, заважає боротьбі з організованою злочинністю й ефективному державному управлінню, підриває основи довіри до законодавства, породжує корупцію [75].

Виходячи із вищевикладеного, враховуючи взаємозв'язок між тінізацією економіки та корупцією, у 2012 році FATF представила звіт “Конкретні фактори ризику, пов’язані з легалізацією (відмиванням) доходів від корупції”, який став першим документом в історії існування цієї організації за такою тематикою. Саме цим документом визначені конкретні важелі, які можуть вживатися урядами країн з метою створення дієвої системи протидії розвитку тіньової економіки, до яких належать: розкриття інформації про доходи і витрати публічними особами; обґрунтування інформації про угоди в межах державних закупівель; дотримання міжнародних стандартів з протидії розвитку тіньової економіки; моніторинг індексів корупції та індексу сприйняття корупції з метою вжиття заходів щодо оперативного реагування на виявлені недоліки системи протидії корупції; моніторинг інших індексів, що характеризують рівень тіньової економіки та корупції [77].

Результати проведеного дослідження дали підстави стверджувати, що співпраця України та FATF почалася ще за часів здобуття Україною незалежності та свідчить про недостатнє і неефективне використання

Україною інструментарію детінізації економіки, який пропагує ця міжнародна організація [75].

Державні заходи у напрямку імплементації рекомендацій FATF були безсистемними та неефективними. Саме тому 1 вересня 2001 року Україну було включено до “чорного списку” FATF, що свідчило про незадовільну роботу Уряду по реалізації заходів протидії розвитку тіньового сектору економіки. Тобто, групою FATF у вересні 2001 року було обгрунтовано ряд умов, за яких Україна могла бути виключена з «чорного списку», зокрема:

- проведення моніторингу всіх фінансових систем;
- дієвість нормативно-правового забезпечення щодо регулювання усіх фінансових інститутів;
- своєчасне подання фінансової звітності щодо підозрілих фінансових операцій;
- ліквідація фіктивних компаній;
- можливість отримання інформації щодо осіб, які є фактичними власниками компаній;
- забезпечення можливості отримання інформації щодо керівного складу компаній;
- відповідність нормативно-правової бази, яка б регулювала обмін інформацією з міжнародними правовими організаціями;
- встановлення адекватної відповідальності за порушення законодавства з проведення фіеансових операцій [75].

Виходячи із встановлених вимог урядом України було здійснено ряд заходів щодо підняття власного рейтингу та уникнення санкцій, що виникали у зв'язку зі статусом країни, яка не здійснює протидію тіньовій економіці:

- вдосконалення чинного законодавства щодо детінізації економіки;
- зменшення кількості бартерних операцій;
- активізація казначейської форми обслуговування держпідприємств;

- подолання гіперінфляції;
- удосконалення системи зайнятості населення;
- формування державної служби фінансового моніторингу [77].

Однак, внесені на той час зміни до вітчизняного законодавства щодо протидії розвитку тіньової економіки було декларативним та значно не вплинуло на ситуацію, хоча і сприяло виключенню України із “чорного списку”. Проста і дієва система протидії розвитку тіньової економіки не була реалізована в той час в Україні, оскільки зазначені зміни було здійснено на вимогу FATF, а не для справжньої протидії тінізації економіки чи забезпечення прозорості фінансових операцій [77].

В сучасних умовах значної актуальності набувають питання формування ефективного державного механізму регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки, який обов’язково повинен передбачати важелі такої міжнародної організації як FATF, як одного із пріоритетних напрямів державної політики у досліджуваній сфері [75].

Виходячи із вищевикладеного, актуальними, на наш погляд, є завдання для України (в контексті використання важелів FATF), які запропоновані нами у вигляді комплексних завдань.

Застосування ризик-орієнтованого підходу до формування державного механізму регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки. Так як система, запропонована FATF дотримується ризик-орієнтованого підходу, вона сама по собі вже є дієвим механізмом протидії розвитку тіньової економіки, зокрема отриманих від корупційних діянь. Згідно цієї системи, оцінка ризику операції не закінчується на етапі ідентифікації фізичної чи юридичної особи, а продовжується й надалі (при визначенні рівня ризику як такого, що дозволяє співробітництво) й полягає у визначенні характеру та змісту операцій, що здійснюються [75].

Виходячи із вищевикладеного Європейський парламент та Рада ЄС, ґрунтуючись на рекомендаціях FATF, розробили Директиву 2005/60/ЄС “Про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання

коштів та фінансування тероризму”, яка у практичному вжитку отримала назву “Третя директива ЄС”. Дана директива ЄС вимагає від фінансових установ здійснювати ідентифікацію своїх клієнтів із застосуванням ризик-орієнтованого підходу, тобто дотримуватися умов належної обережності щодо клієнтів шляхом визначення вузьких місць, які можуть обґрунтувати високий рівень ризику відмивання коштів та фінансування тероризму [77].

Даний підхід дозволяє відповідним фахівцям концентрувати свою увагу на тих суб'єктах, рахунки і операцій яких є найбільш схильними до ризиків відмивання грошей і фінансування тероризму, і вимагає проведення оцінки різних типів ризиків (бізнесу, рахунків і операцій).

Ризик-орієнтований підхід застосовується у країнах ЄС для ідентифікації компаній (Іспанія, Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Норвегія, Словаччина), власників компаній (Іспанія, Німеччина, Нідерланди, Норвегія, Словаччина, Фінляндія, Швейцарія), а також останньої особи – бенефіціара, у разі необхідності (Іспанія, Німеччина, Нідерланди, Норвегія, Польща, Словаччина, Фінляндія, Швейцарія). У більшості країн ЄС національне законодавство в цілому дозволяє фахівцям визначати належну обачність щодо клієнта на підставі ризик-орієнтованого підходу. Виняток складають Ірландія, Мальта, Португалія, Франція, Чеська Республіка та Швеція [77].

У 2013 році FATF оприлюднено документ “Національна оцінка ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму”, який розроблено з метою здійснення оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму на рівні країни. Головним чином він стосується ключових вимог, зазначених у Першій Рекомендації FATF та пунктах 3-6 Пояснювальної записки до Першої рекомендації FATF. Зокрема, в зазначеному документі викладено загальні принципи, які можуть слугувати корисною основою при проведенні національної оцінки ризиків тіньової економіки. Всесвітній банк розробив два інструменти з

національної оцінки ризиків (інструменти національної оцінки ризиків першого та другого покоління) [75].

Інструменти Всесвітнього банку по суті є інструментами самооцінки, які покликані сприяти країнам у зміцненні свого потенціалу щодо збору й аналізу корисних даних, статистики та інформації, а також у запровадженні ризик-орієнтованого підходу. Міжнародним валютним фондом розроблено методику попередньої національної оцінки ризиків. Її мета полягає в попередньому встановленні суті та рівня загроз, уразливостей, наслідків і пов'язаних з ними ризиків для країн у сфері відмивання коштів з можливістю подальшого використання цієї інформації для формулювання своєї політики протидії відмиванню коштів та ефективного розподілу обмежених ресурсів, що виділяються на протидію відмивання коштів.

Методика проведення національної оцінки ризиків у сфері відмивання коштів і фінансування тероризму суворо дотримується принципів, запроваджених у міжнародних стандартах з ризику. Вона включає п'ять різних етапів роботи: попередній; загроза; уразливість; наслідок; семінар і підготовка проекту.

Цей процес не є показовим для повноцінної національної оцінки ризиків, радше він прагне збалансувати час і ресурси. Організатором і координатором проведення національної оцінки ризиків має бути Державна служба фінансового моніторингу України. Учасниками національної оцінки ризиків виступають усі без виключення суб'єкти – учасники механізму регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки та інші зацікавлені сторони, які можуть надати сприяння у виконанні завдань національної оцінки ризиків, а саме: суб'єкти державного фінансового моніторингу та суб'єкти первинного фінансового моніторингу; правоохоронні органи, органи прокуратури та органи судової влади; інші державні органи, які володіють інформацією, необхідною для виконання завдань національної оцінки ризиків; галузеві асоціації та

саморегульовані організації, експерти, дослідники, науковці тощо [75].

Отже, впроваджуючи міжнародні стандарти FATF для здійснення оцінки ризиків тіньового сектору економіки в Україні, Кабінетом Міністрів України та Національним Банком України прийнято спільну постанову (№ 717 від 16 вересня 2015 р.), якою затверджено Порядок проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму і оприлюднення її результатів [78]. У даному напрямку Міністерством фінансів України розроблено проект наказу «Про затвердження Критеріїв ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму й фінансування розповсюдження зброї масового знищення».

3.3. Формування та реалізація державної концепції протидії розвитку тіньової економіки в Україні

В умовах інтеграції вітчизняної економічної системи до міжнародних відносин актуальності набувають питання розвитку співпраці між різними державами та їх об'єднаннями у контексті забезпечення економічної безпеки як окремої держави, так і світового співтовариства. Адже налагодження механізмів протидії розвитку тіньової економіки є невід'ємною складовою боротьби зі злочинністю, що набула сьогодні особливої актуальності в усьому світі. Міжнародний характер відповідних економічних злочинних діянь був доведений і канадськими вченими, які за результатами дослідження рівня розвитку тіньового сектор, встановили, що 80 % справ мали міжнародний характер [79].

Доведено, що детінізація економіки відбувається переважно в банківській сфері, системі страхування, на ринку капіталів, а також в індустрії розваг. Крім того, як пріоритетні напрями нелегального

використання грошей використовуються ті галузі економіки, де можна без труднощів і в широкому масштабі застосовувати підроблені рахунки, накладні тощо. До таких способів нелегального обігу грошових коштів відносять використання процедур приватизації державних підприємств, визнання банкрутом і ліквідації юридичних осіб – суб'єктів господарювання.

Метою удосконалення державного механізму регулювання протидії розвитку тіньової економіки в Україні є: забезпечення прозорості фінансової системи; покращення інвестиційної привабливості вітчизняної економіки для іноземних інвесторів; підвищення рівня міжнародного іміджу України; уникнення перешкод у напрямку визнання України державою з ринковою економікою; декриміналізація і детінізація економічних відносин; розширення кореспондентських відносин українських банків з фінансовими установами держав – членів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF); активізація дієвих механізмів наповненню дохідної частини Державного бюджету [19].

Для формування ефективного механізму виявлення та нейтралізації напрямів розвитку процесу тінізації економіки України необхідно активізувати спільну роботу всіх зацікавлених органів виконавчої влади та Держфінмоніторингу. Адже в сучасних умовах вся світова спільнота акцентує особливу увагу на необхідності подолання тіньового сектора економіки, як складової походження корупційних схем та посилення заходів з протидії легалізації доходів отриманих злочинним шляхом, а також, фінансування тероризму.

Значна частина тіньового капіталу формується за рахунок доходів, отриманих внаслідок вчинення економічних зловживань та інших правопорушень, зокрема в зовнішньоекономічній діяльності, кредитно-фінансовій сфері, паливно-енергетичному комплексі, агропромисловому секторі, на ринку металів та корисних копалин. Тому, подолати таке явище

одній державній структурі просто не під силу, для цього необхідним є об'єднання інтелектуальних та організаційних зусиль багатьох державних інституцій, які спроможні не тільки ідентифікувати, але й припинити незаконні фінансові операції, приховування злочинного походження коштів або іншого майна [19].

Удосконалення державної політики щодо легалізації тіньового сектору економіки потребує використання комплексного підходу. Державна концепція протидії розвитку тіньової економіки це комплексна впорядкована сукупність напрямів, принципів, підходів, методів, інструментів і засобів, що направлені на зниження рівня тіньового сектора економіки до рівня характерного для розвинених країн і перетворення капіталів тіньового сектора на дієвий ресурс розвитку України [19].

Структура цілей та завдань концепції повинна відповідати цілям не лише зменшення масштабів тіньового сектору, а також перебувати у взаємозв'язку з цілями і завданнями державної політики структурної перебудови вітчизняної економіки. Комплекс взаємопов'язаних цілей та пріоритетів концепції державної політики протидії розвитку тіньової економіки представлено в табл.3.4.

Таблиця 3.4. - Комплекс цілей державної політики щодо протидії розвитку тіньової економіки в Україні [79]

№	Стратегічні цілі	Пріоритети в досягненні цілей
1	Активізація попиту в легальному секторі економіки	зростання сукупного попиту; відновлення виробництва в матеріальній сфері; формування і зростання виробництва в галузях 5 і 6-го технологічних укладів; захист внутрішнього ринку від демпінгу з боку іноземних товаровиробників
2	Мінімізація рівня тіньової економіки	формування сучасної моделі соціально-орієнтованої економіки; орієнтація на масштаби тіньової економіки в розвинутих країнах; зростання рівня соціального захисту, а саме: освіта, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення і сукупний добробут населення
3	Залучення капіталів тіньового сектора у пріоритетні галузі легальної економіки	формування стимулюючого економічного середовища: законодавчого, податкового, митного; забезпечення умов для легалізації капіталів як вивезених за національні кордони, так і функціонуючих всередині країни

Продовження табл. 3.4

4	Формування мотивів та стимулів у господарюючих суб'єктів працювати в легальному секторі економіки	активізація прямих і непрямих методів стимулювання роботи в легальному секторі економіки; заходи щодо стимулювання створення нових робочих місць; зниження рівня оподаткування та спрощення податкової системи
5	Структурна перебудова економіки	розвиток галузей 5-6-го технологічних укладів; розвиток галузей, які виробляють кінцевий продукт; інноваційна модернізація в базових галузях економіки
6	Підвищення рівня конкурентоспроможності легального сектора	державне стимулювання структурних змін в економіці; підвищення ефективності держ органів щодо захисту конкуренції; збільшення частки місцевих бюджетів

*Джерело: [79]

Формування механізму державного регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки, який являє собою поетапний процес:

- окреслення об'єкта та предмета механізму протидії розвитку тіньової економіки;
- вироблення та реалізація державної політики та стратегії протидії процесу розвитку тіньової економіки;
- визначення та дотримання основних засад забезпечення ефективності механізму протидії розвитку тіньової економіки;
- формування дієвої організаційної структури для регулювання процесу протидії розвитку тіньового сектору [19].

Розробка стратегічних заходів щодо забезпечення процесу детінізації економіки України повинна включати:

- 1) усунення умов, що сприяють формуванню матеріальної бази тероризму, організованої злочинності, наркобізнесу та корупції;
- 2) запобігання незаконного виведення доходів за кордон;
- 3) забезпечення ефективності реалізації повноважень державних органів, що беруть участь у регулюванні процесу детінізації економіки України, оптимізація механізмів координації їх діяльності та взаємодії між ними [19].

Основні напрямками вдосконалення діяльності державних органів щодо запобігання розвитку тіньового сектору економіки:

1. Нормативно-правове забезпечення детінізації економіки України, що включає в себе:

- розробку механізмів, спрямованих на вдосконалення системи адміністративно-наглядової діяльності суб'єктів державного фінансового моніторингу;

- розвиток і вдосконалення системи підзаконних нормативно-правових актів, що забезпечують ефективну реалізацію положень законодавства з регулювання та нагляду з урахуванням оцінки ризиків у сфері протидії розвитку тіньової економіки, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення з метою визначення відповідності заходів, що здійснюються суб'єктами моніторингу, для обмеження (зменшення) ризиків під час їх діяльності;

- розробку нормативно-правових актів щодо адміністративного права, здійснюваного відповідно до законодавства у цій сфері[79].

2. Підвищення ефективності наглядової діяльності:

- оптимізація частоти перевірок наглядовими органами суб'єктів фінансового моніторингу щодо дотримання ними вимог законодавства; удосконалення методологічної, методичної та іншої допомоги суб'єктам моніторингу фінансово-економічних операцій

- удосконалення норм в разі виявлення порушень вимог законодавства вживати адміністративно-правових заходів, передбачених законом;

- розширення інформаційно-технологічних можливостей державного регулятора щодо збору, обробки, зберігання та передачі необхідної інформації до Єдиної інформаційної системи;

- вживання відповідно до законодавства своєчасних та ефективних заходів щодо: перевірки бездоганної ділової репутації осіб, які здійснюватимуть чи здійснюють управління, мають намір набути істотну

участь (або є кінцевими вигодоодержувачами) у суб'єктів фінансового моніторингу; для недопущення до управління суб'єктами фінансового моніторингу осіб, які мають не погашену або не зняту в установленому законом порядку судимість за корисливі злочини або тероризм; заходів для недопущення формування капіталу суб'єктів господарювання за рахунок доходів, джерела походження яких неможливо підтвердити на підставі офіційних документів або їх копій, засвідчених в установленому порядку [79].

3. Посилення взаємодії Дерфінмоніторингу України та інших державних регуляторів між собою, а також з правоохоронними органами, та з суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

4. Удосконалення міжнародного співробітництва у сфері запобігання розвитку тіньової економіки з Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), Комітетом експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL), Європейським Союзом, Світовим банком, Міжнародним валютним фондом, Егмонтською групою підрозділів фінансових розвідок, Організацією Об'єднаних Націй;

5. Підвищення професійної підготовки фахівців у сфері протидії розвитку тіньової економіки.

6. Створення системи оцінок ефективності заходів з протидії розвитку тіньової економіки, що передбачає розробку науково обґрунтованих кількісних і якісних критеріїв оцінок у цій сфері з урахуванням міжнародних стандартів і вимог.

Необхідно щоб протидія розвитку тіньової економіки, мала комплексний характер і являла собою систему необхідних єдиних норм і стандартів діяльності, єдині цілі, наявність взаємопов'язаної законодавчої бази, що забезпечує чітке позначення рамок діяльності, поділ повноважень кожної ланки системи, єдиної й цілісної політики в цій сфері. Якщо не буде додержано вказаних вище умов, то може відбутися дублювання функцій,

нераціональне використання ресурсів і, як наслідок, – не буде ефективності результату [79].

Для ефективного зниження рівня тіньового сектора економіки бажано провести ґрунтовні зміни в макроекономічній політиці, які орієнтовані на перехід не до валового зростання показників, а до якісного зростання ефективності функціонування економіки, що сприяє формуванню необхідних умов для розвитку виробництва в легальному секторі та переходу на інноваційно-інвестиційний шлях розвитку.

Отже, системний підхід до реалізації державної політики протидії розвитку тіньової економіки передбачає, що необхідно враховувати всі реальні умови функціонування економічних відносин в країні, а сама концепція повинна мати чітко окреслені елементи, схему їх дії і взаємодії. Функціонування концепції державної політики регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки передбачає взаємозв'язок цілей і завдань кожного рівня, вибираючи оптимальні шляхи реалізації рішень з метою дотримання відповідних умов у контексті забезпечення економічної безпеки України.

Висновки до 3 розділу

Дослідження досвіду країн в контексті детінізації економіки засвідчує доцільність розробки українським урядом в рамках Стратегії сталого розвитку "Україна 2025". окремого стратегічного документу щодо державної політики детінізації економіки. Ця Стратегія повинна передбачати зниження фіскального та адміністративного тягаря для бізнесу; спрощення та удосконалення процесу адміністрування податків; превентивне запобігання тіньовій діяльності; легалізація раніше прихованих коштів.

У рамках досягнення першої цілі необхідним для України є поступове зниження імпліцитної податкової ставки на працю. Це стосується в першу

чергу доходів низького та середнього рівня. Для часткового нівелювання податкових втрат бюджету внаслідок зниження ставок податків на працю доцільним є скасування податкових пільг, які їх стосуються. З цією ж метою слід поступово підвищити ставки податків на споживання підакцизних товарів(алкоголь та тютюнові вироби) та предметів розкоші.

Проаналізований зарубіжний досвід також свідчить, що спрощення та удосконалення адміністрування податків реалізується в першу чергу за рахунок використання ІТ-технологій. Так, одним з найефективніших шляхів боротьби з тіньовою економікою є розширення меж та удосконалення фіскалізації. Доцільним в Україні є розширення сфери обов'язкового застосування касових апаратів, а також впровадження касових апаратів, які видаватимуть електронні квитанції та в режимі онлайн надсилатимуть періодичні звіти до відповідної ІТ-системи податкових органів.

Для превентивного запобігання тіньовій діяльності ефективними заходами можуть бути: підвищення податкової моралі шляхом проведення масштабної освітньої кампанії щодо необхідності сплати податків, запровадження чекової лотереї, проведення різного роду досліджень та експериментів, які вітчизняні особливості тіньового сектору економіки тощо.

Легалізація раніше прихованих доходів можлива завдяки впровадженню широкомасштабної комбінованої податкової амністії, яка б складалася з одноразової і довгострокової амністій та тривала 2 роки. Варто скористатися досвідом розвинених державах щодо впровадження наступних заходів для знищення корупційних ланцюжків:

–створення спеціального органу що займається розслідуванням фактів корупції;

–обмеження для державних службовців щодо зайняття приватним підприємництвом та участі в будь-якій діяльності, що приносить дохід (окремі обмеження поширюються також і на близьких родичів службовця);

- створення незалежних судових органів (у деяких країнах створюється окремий суд, який займається справами, пов'язаними з корупцією);
- підготовка висококваліфікованих кадрів для державних органів;
- створення для державних службовців високого рівня соціального, правового й матеріального забезпечення;
- введення високих етичних стандартів для державних службовців;
- усунення адміністративних бар'єрів для бізнесу;
- створення для громадян можливості вільно повідомити про факт хабарництва (через сайти, «гарячі» лінії і т.п.);
- підвищення обізнаності громадськості про роботу державних органів та державних службовців;
- значні санкції для службовців, які беруть участь у корупційних схемах (конфіскація майна, позбавлення волі, страта) і т.п.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

Тіньова економіка – це господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці. «Тіньові» підприємства не перерозподіляють власних доходів до бюджетів та державних цільових фондів, вони не сплачують податків, збільшуючи власні прибутки.

Виділяють такі види тіньової економіки: «друга» тіньова економіка як заборонена законом економічна діяльність працівників «білої» (офіційної) економіки, яка приводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу; «сіра» тіньова економіка як економічна діяльність по виготовленню та реалізації звичайних товарів та послуг, яка дозволена законом, але не реєструється (переважно дрібний бізнес); «чорна» тіньова економіка (економіка організованої злочинності) – заборонена законом економічна діяльність, яка пов'язана з виробництвом та реалізацією заборонених та дефіцитних товарів та послуг.

Головними причинами тінізації національної економіки є: недовіра до влади та надієвість управлінських рішень, геополітичні конфлікти, висока корупція, складні бюрократичні процедури, недосконале інституційне та законодавче забезпечення, надмірне податкове навантаження та неефективне адміністрування податків загалом, високий рівень безробіття та відсутність економічних стимулів до легального працевлаштування, недосконалість судової та правоохоронної систем.

За наявності значних обсягів тіньової економіки відбувається:

1. Неефективність управління державними (публічними) фінансами в Україні.
2. Недосконалість фіскального адміністрування.
3. Нерозвиненість безготівкових розрахунків.
4. Високі витрати щодо ведення легальної підприємницької

діяльності (бізнесу).

5. Порушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності і слабка міжвідомча взаємодія.

6. Недосконалість законодавства у сфері економічних злочинів, корупція у державних органах і низький рівень правової культури.

7. Приховане безробіття.

- Наслідки впливу підпільної тіньової економіки на економіку:
- перерозподіл національного доходу на користь паразитичного споживання
- втрата довіри населення до державного істеблішменту (владні, правлячі круги, політична еліта)
- розпад бюджетної системи, зростання державного боргу як вимушених є заходів з вирішення фінансових проблем
- формування фінансової олігархії на тлі загального зuboжіння населення
- поширення поза правових відносин, корумпованості, захопленні політичної влади кримінальними елементами
- неконтрольований вплив капіталів за кордон.

Надмірні обсяги тіньової економіки є чинником збільшення наявних в економіці негараздів та дисбалансів, залишаються найбільшим викликом економічній безпеці держави. Підтвердженням цього є існування стійкої зворотної залежності між показниками рівнів економічної безпеки і тіньової економіки України.

Варто звернути увагу на методики оцінки масштабів тіньової економіки, які були безпосередньо впроваджені в Україні. Існують дві офіційні методики оцінювання обсягів тіньової економіки України: методика Державної служби статистики України та підхід Міністерства економіки України.

Найбільш прийнятними для визначення обсягів тіньової економіки в умовах наявної статистичної бази є такі методи: «витрати населення –

роздрібний товарооборот», фінансовий, монетарний, електричний.

За підсумками 2021 р. рівень тіньової економіки сягнув значення 32 % ВВП, тобто продемонстрував зростання у порівнянні із попереднім 2020 р. на 2 в.п. Незначне зростання рівня тіньової економіки стало внаслідок «шокового» зростання світових цін на енергоносії та продукцію сільського господарства, що змусило суб'єктів господарювання при збільшенні виробничих витрат знижувати ризики втрати лімітованих ресурсів. Періодичні обмеження щодо карантину протягом 2021 року хоч і стримували розвиток більшості видів економічної діяльності (враховуючи регіональне епідемічне зонування), але вже не створювали суттєвих перешкод для їх діяльності з урахуванням кращої пристосованості до сучасних реалій, налагодженню логістики з використанням найсучасніших цифрових технологій.

Значний обсяг тіньового обігу припадає на сектори домогосподарств і підприємств, відповідно 25% і 40%. Важливу роль у подоланні тіньової економіки відіграє держава, яка повинна вживати цілий ряд заходів для поступового усунення причин тінізації.

Дотримання при розробці і реалізації механізмів, принципів, як загальних, так і функціональних, сприяє створенню ефективного механізму державногорегулювання протидії розвитку тіньової економіки спрямованого на реалізацію цілей соціально-економічного розвитку країни.

Узагальнення зарубіжного досвіду державної політики протидії розвитку тіньової економіки показало, що боротьба з розширенням тіньової економіки в Європейському Союзі проходить на трьох рівнях: національному, регіональному (в рамках союзу) та міжнародному (в рамках міжнародних організацій, до яких входять країни ЄС), з використанням ключових інструментів держави щодо протидії розвитку тіньової економіки за наступними напрямками: боротьба з корупцією; зміни в податковій політиці; обмеження тіньового ринку робочої сили в ЄС;

боротьба з відмиванням брудних коштів; боротьба з кримінальним сектором тіньової економіки, насамперед з наркобізнесом. Закцентовано увагу на необхідності розроблення та прийняття єдиного комплексного міжнародного нормативно-правового акту універсального характеру, що визначав би однакові для всіх держав-учасниць засади протидії такій діяльності.

Для вирішення проблем формування державної політики протидії розвитку тіньової економіки визначені пропозиції щодо загальних напрямів реформування нормативно-правового забезпечення, які передбачають: гармонізацію та приведення у відповідність до міжнародних стандартів вітчизняну нормативно-правову базу та усунення наявних в ній протирічч; впровадження жорстких санкцій, обмежень та систему покарань, які б стимулювали громадян до легальної діяльності; створення структурного підрозділу, який би спеціалізувався на протидії розвитку тіньової економіки. Такі заходи є ефективними в сучасних умовах, оскільки відповідають міжнародним вимогам та пристосовані до особливостей і потреб України

Основними причинами, які гальмують процес виходу економіки України з тіні, є: системні вади податкової політики (чинна податкова система фактично зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негативних наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян); відсутність повноцінного ринкового середовища (уповільнення інституційних, структурних та економічних змін, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самостійно розробляти неформальні механізми взаємної співпраці); високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців (корупція є одним з головних чинників, який впливає на розвиток України та залишається одним з найбільших перепон на шляху її інтеграції до світового співтовариства); нестабільність інвестиційного та підприємницького

клімату; недостатній захист інвесторів; нестабільне політичне середовище та ін.

Отже, для подолання надмірної тінізації економіки України варто реалізувати такі заходи: зробити легальні умови ведення бізнесу конкурентними з тіньовими, акцентувавши увагу на перегляді ставок податків, оптимізувати податкове навантаження на платників; полегшити адміністрування податків; спростити податковий облік, наблизити його до бухгалтерського; полегшити умови ведення бізнесу (зокрема, спростити дозвільну систему, передати частину регулюючих функцій від держави до об'єднань підприємців); посилити боротьбу з тіньовою економічною діяльністю та корупційними проявами; зробити прозорішим процес витрачання бюджетних коштів.

З метою подолання негативних наслідків процесу тінізації економіки України, значного зменшення його рівня, необхідно розробити та реалізувати низку заходів щодо протидії тінізації:

- заходи щодо детінізації економіки;
- заходи щодо декриміналізації економіки;
- заходи щодо запобігання непродуктивного відтоку капіталів з

України.

Реалізація зазначених та інших заходів щодо подальшої детінізації економіки сприятиме не лише формуванню повноцінного ринкового середовища, розвитку економіки, легалізації капіталу, процесу демократизації економіки і суспільства в цілому, а й значному підвищенню конкурентоспроможності економіки та усуненню реальних загроз національній безпеці держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антипов В. І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю (теоретико-методологічне узагальнення). Вінниця : ДП ДКФ, 2006. 1049 с.
2. Баранов С.О. Тіньова економіка в світі: тенденції та регіональні особливості. Економіка та держава. 2014. №8. С. 131-134.
3. Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. №1. С.46-53.
4. Вишневська В.О. Тінізація і гарантування економічної безпеки держави. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Випуск 13. С.110-112.
5. Дяченко О.П. Масштаби та структура тіньової економіки в світі та причини її виникнення. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2018. №2. С. 68-75.
6. Колобердянко І.І. Особливості детінізації економіки України на сучасному етапі. Вісник запорізького національного університету. Економічні науки. 2008. №1 (3). С.56-63.
7. Озерський І.В. Тіньовий сегмент економіки. Економіка. Фінанси. Право. 2005. № 1. С. 28-31.
8. Савич І.В. Детінізація економіки: теоретичні надбання та перспективи дослідження. Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2013. №2. С. 72-76.
9. Тищук Т. Міф та реальність: рівень тіньової економіки в Україні. URL:<http://voxukraine.org/2015/12/08/mif-ta-realnist-proOhoven-tiniovoi-economicy-v-ukraini-ua/>
10. Франчук В. І. Аналіз методів оцінювання та виявлення тіньової економіки. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2009. №1. С. 34 -39

11. Харазішвілі Ю. М. Тіньова економіка та тіньова оплата праці в Україні: оцінки та прогнози. URL:<http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/4542>
12. Шматковська Т. О. Тіньова економіка: дефініція, структура, причини виникнення та шляхи мінімізації. Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Економічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. С. 177-185.
13. Воротін В. Є. Макроекономічне регулювання в умовах глобальних трансформацій : [монографія] / В. Є. Воротін. К.: Вид-во УАДУ, 2002. 392 с.
14. Гришова І. Ю., Дяченко О.П. Дієвість механізмів державного управління в сфері протидії тіньовій економіці в Україні. Право та державне управління. 2016. №3(24). С. 183-190
15. Ангелко І.В. Теоретико-методологічні проблеми дослідження тіньової економіки. Вісник Хмельницького національного університету. 2010. №1, Т.2. С. 254-259.
16. Дворянінов А.В. Теоретичні аспекти тіньової економіки. Економіка і управління. 2013. №4. С. 25-32.
17. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / [З. С. Варналій, А. Я. Гончарук, Я. А. Жаліло, В. І. Жук, Т. Т. Ковальчук]; підред. З. С. Варналія. К.: НІСД, 2006. 576 с.
18. Дяченко О.П. Формування теоретичних підходів до визначення тіньової економіки як економічної категорії. Інвестиції: практика і досвід. 2017. №20. С. 82-86
19. Дяченко О.П. Теоретико-методологічні засади державної політики протидії розвитку тіньової економіки в Україні: Монографія. – Одеса : Фенікс, 2018. – 295 с.
20. Мазур І.І. Детінізація економіки як пріоритет економічної безпеки

України. Стратегічні пріоритети. №3 (8). 2008. С.76-83.

21. Юрчик Г. М. Тінізація економіки України як основа формування «Парадержави». URL:<http://irbis.kneu.kiev.ua:8080/bitstream/2010/14771/1/105-109.pdf>
22. Предборський В.А. Детінізація економіки в контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: монографія. К.: Кондор, 2005. 614 с.
23. Марчук М. П. Основні напрями державної політики щодо протидії корупції в Україні. Молодий вчений. 2016. № 3. С. 470–474.
24. Мушинська Н. Ю. Деякі теоретичні аспекти проблеми тінізації економіки. Научно-технический сборник. 2004. № 61. С. 258 - 262.
25. Морицан О.М. Тіньова економіка та її роль в економіці України. Вісник Прикарпатського університету. Економіка. 2014. Випуск 10. С. 61-66.
26. Засянська О.В. Теоретичні основи боротьби з тіньовою економікою. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 5. С. 76-84.
27. Мазур О.А. Тіньова економіка в Україні: причини, форми її прояву та обсяги. Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Економіка. - 2014. - Т. 22, вип. 8(2). С. 70-77.
28. Шелудько Н. М. Проблема тіньової економіки в Україні. Фінанси України. 2002. № 9. С. 80-86.
29. Солодовникова І. І. Тенденції тінізації української економіки та шляхи її детінізації. Теорії мікро-макроекономіки. Зб. наук. праць МОН України. К. : Академія муніципального управління, 2003. Вип. 12. С. 29–38.
30. Швабій І.К. Дослідження структури тіньового сектору економіки. Актуальні проблеми економіки. 2010. № 3(105). С. 115-121.
31. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки, затверджені наказом Мінекономіки від 18.02.2009 №123. URL: <http://me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900->

[404f-8c6f-5f76f18b1503](#)

32. Дяченко О.П. Основні напрями та етапи державної політики протидії розвитку тіньової економіки в Україні. Інвестиції: практика і досвід. 2018. №1. С. 104-107

33. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні – 2021 р. URL: <http://www.me.gov.ua/>

34. Дяченко О.П. Запобігання поширення сучасних тенденцій розвитку тіньової економіки з позиції ефективного державного управління. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2017. №5. С. 114-120

35. Джумеля В.В. Організаційно- архітектурні положення функціонування механізму реалізації державно політики протидії тіньовій економіці в Україні. Вчені записки ТНУ ім. Вернадського. Серія : державне управління. Том 29(68) №4 2018

36. Дяченко О.П. Державне регулювання у сфері запобігання корупції в контексті рекомендацій міжнародних організацій та експертів. Право та державне управління. 2017. №4. С. 62-67

37. Експерти Світового Банку пропонують Україні 7 рекомендацій URL: http://www.nabu.com.ua/ukr/press_centra/news/418/.

38. Звіт про стан протидії корупції - за 2020 рік URL: <http://nocorrupt.com/content/zvit-pro-stan-protydiy-i-korupciyi-za-2020-rik>

39. Дяченко О.П. Вплив глобалізації на ефективність механізмів державного управління в сфері детінізації економіки. Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. (Сучасні проблеми державного управління в умовах системних змін). Серія: Державне управління. 2017. Том18. Випуск 302. С. 36-46

40. Дяченко О.П. Зарубіжний досвід щодо державних механізмів детінізації економіки країн Європейського Союзу. Держава та регіони.

2017. № 3. С. 55-60

41. Заверуха М.М. Системний аналіз суті та закономірностей функціонування тіньової економіки. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2015-1/doc/2/16.pdf>

42. Рейкін В.С. Оцінка рівня тінізації як індикатора макроекономічної безпеки України. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. Випуск 22. Частина 1. С.113-116.

43. Дяченко О.П. Імплементация зарубіжного досвіду щодо формування антикорупційної політики України. Інвестиції: практика і досвід. 2017. №21. С. 69-72

44. Литвиненко В. І. Зарубіжний досвід організації та діяльності суб'єктів протидії корупції та можливості його використання в Україні. Публічне право. 2015. № 4. С. 175–181.

45. Baimuratov M., Gryshova I., Akhmetova I. (2018) Leadership of Territorial Communities: Local and Global Factors. In: Strielkowski W., Chigisheva O. (eds) Leadership for the Future Sustainable Development of Business and Education. Springer Proceedings in Business and Economics. Springer, Cham 179-188.

46. Dzhumelya, V. (2018). The peculiarities of the formation of the mechanisms of the state policy of counteraction to the shadow economy. Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, (5), 89-96. Retrieved from <https://instzak.com/index.php/journal/article/view/162>

47. Schneider F. The Size and Development of the Shadow Economies of Ukraine and Six other Eastern Countries Over the Period of 1999 – 2015. Наук. журнал ХНЕУ «Економіка розвитку». 2016. № 2 (78). С. 12-20

48. Дімітрова Т. Тіньова економіка Болгарії – виклик для фінансової політики країни. Журнал Європейської економіки, грудень 2012. Том 11 (№ 4). С. 468-489.

49. Августин Р. Р. Формування інституціонального механізму регулювання тіньового сектору та економічного зростання. Научные труды ДонНТУ. 2014. № 3. С. 185-189
50. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності.
URL:http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2011/08.08.2011/3/UN%20Convention%20against%20organized%20crime_Ukr.pdf
51. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. URL:
http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16
52. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом 1990 р. URL:
http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=178&lang=uk.
53. Дяченко О.П. Напрями удосконалення державного механізму регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки в Україні. Наукові праці: науковий журнал. Серія: державне управління / Чорноморський національний університет ім. Петра Могили. 2017. Том 305. Вип. 293. С. 103-107
54. Пічугіна Ю.В. Специфіка функціонування тіньової економіки ЄС. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. №5. С.71-74.
55. Пірнікоза П. П. Адаптація зарубіжного досвіду використання заходів фіскального характеру з метою детінізації економіки у вітчизняних економічних реаліях Агросвіт №10, 2018. – с.39-48.
56. Poland — time to upgrade fiscal memory [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.salesdatacontroller.com/poland-time-upgrade-fiscal-memory/>
57. Official web-site of World Bank Group [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=GE>

58. Tax Reforms in Georgia [Электронный ресурс] / Ministry of Finance of Georgia. — 2011. Режим доступа: <https://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2011/revenue/pdf/rusuda.pdf>
59. Fooker J. Improving VAT compliance — random awards for tax compliance [Электронный ресурс] / J. Fooker, T. Hemmelgarn, B. Herrmann. — European Commission's Taxation Working Paper №51. 2014. — Режим доступа: <https://ideas.repec.org/p/tax/taxpap/0051.html>
60. Torosyan K. Tax Reform in Georgia and the Size of the Shadow Economy / K. Torosyan, R. Filer. — IZA Discussion Paper No. 6912. — 2012. — 41 p.
61. Official web-site of Ministry of Finance of The Slovak Republic [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.finance.gov.sk/en/>
62. Najko J. Tax system in the Slovak Republic [Электронный ресурс] / J. Najko. — Institute for Economic and Social Reforms Publication. — 2016. — Режим доступа: <http://www.ineko.sk/articles/publications>
63. Preventive measures best way to tackle the shadow economy and economic crime [Электронный ресурс] / Ministry of Interior of Finland. — Режим доступа: http://intermin.fi/en/article/-/asset_publisher/harmaata-taloutta-ja-talous-rikollisuutta-voidaan-parhaiten-torjua-ennalta-estavalla-tyolla
64. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments [Электронный ресурс] / F. Schneider. — Linz: Johannes Kepler University. — 2015. Режим доступа: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf>
65. Government Resolution on a National Strategy for Tackling the Shadow Economy and Economic Crime for 2016—2020 [Электронный ресурс] / Ministry of Interior of Finland. — Режим доступа: <http://intermin.fi/en/police/economic-crime-and-the-shadow-economy>

66. Action Plan against the Shadow Economy and Economic Crime for 2016—2020 [Електронний ресурс] / Ministry of Interior of Finland. — Режим доступу: <http://intermin.fi/en/police/economic-crime-and-the-shadow-economy>
67. Thorne P. Swiss banking secrecy and taxation [Електронний ресурс] / P. Thorne. — HELVEA SA report. — 2009. — 42 p. — Режим доступу: <http://www.safehaven.at/wordpress/cms/wp-content/uploads/2010/03/Helvea-Studie.pdf>
68. Italy: Tax Guide: Strategic and practical information. — International business publications, USA. — 2015 Edition Updated. — 274 p.
69. Law "Misure per l'emersione e il rientro di capitali detenuti all'estero nonch? per il potenziamento della lotta all'evasione fiscal" №186, 15 December, 2014 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2014/12/17/14G00197/sg>
70. Improving Access to Bank Information for Tax Purposes: The 2007 Progress Report [Електронний ресурс] / OECD. — 2007. — Режим доступу: <https://www.oecd.org/ctp/exchange-of-tax-information/39327984.pdf>
71. Quaghebeur M. Belgium's Permanent Regularization Procedure: The 2004 Tax Amnesty Redux? / M. Quaghebeur, B. Coel // Tax Notes International. — 2006. — Vol.42 (11). — P.967—970.
72. 720 take advantage of Hungary tax amnesty in 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://budapestbeacon.com/720-take-advantage-of-hungary-tax-amnesty-in-2015/>
73. Lomas U. Tax Amnesty Gives Portugal Revenue Boost [Електронний ресурс] / U. Lomas. 2012. — Режим доступу: http://www.tax-news.com/news/Tax_Amnesty_Gives_Portugal_Revenue_Boost_56779.html
74. Закон України Про внесення змін до Податкового кодексу України та

інших законів України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету № 1539-ІХ.

75. Дяченко О.П. Імплементация міжнародних стандартів у напрямку удосконалення механізму державного регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки в Україні / О.П. Дяченко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. - 2018. – Том 29 (68). – №1. – С. 70-74

76. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів одержаних злочинним шляхом» від 28.11.2002 №249- IV URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249-15>.

77. Дяченко О.П. Методологічний інструментарій реалізації комплексного державного механізму регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки на місцевому рівні. Держава та регіони. 2018. №1. С. 79-84

78. Постанова Кабінету Міністрів України, Національного банку України “Про затвердження Порядку проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму і оприлюднення її результатів” від 16.09.2015 № 717.URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/717-2015-%D0%BF>.

79. Дяченко О.П. Основні напрями удосконалення державних механізмів функціонування місцевих антикорупційних органів в Україні. Електронне видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». 2018. №1. С. 56-68.

**Декларація академічної доброчесності здобувача вищої
освіти ЗНУ**

Я, Цахаєв Ілля Костянтинович, студент 2 курсу магістратури, форми навчання денна, факультету економічного, спеціальності 051 «Економіка», адреса електронної пошти kingtheleo322@gmail.com.

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Подолання тіньової економіки в Україні на засадах світового досвіду» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлена;

- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям *академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою* Інтернет-системи, а також на архівування роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____

ПІБ (студент)

Дата _____ Підпис _____

ПІБ (науковий

керівник)